

Temeljne točke Osvobodilne fronte slovenskega naroda

Uvod

Tovariš predsedujoči, tovarišice in tovariši!

Priznati moram, da sem veliko premišljeval, kako naj bi na tem znanstvenem posvetovanju obdelal temo, ki predstavlja pravzaprav vsebino Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilnega boja. Dve poti sta mi bili še najbolj prikladni. Prva, pokazati na nekaj temeljnih problemov, ki so značilni prav za narodnoosvobodilni boj na Slovenskem, ali pa druga, izbrati eno od temeljnih točk Osvobodilne fronte in pokazati, koliko se je izpolnila. Prva pot bi bila vsekakor bolj zanimiva, toda še tako skrajšan referat bi moral, če bi hotel podati le nekaj več, kar je danes že splošno znano, tedaj nujno prerasti obseg, ki ga naš poslovnik ne bi mogel prenesti.

Mislím, da je namen našega znanstvenega posvetovanja dogojen, da bi po eni strani pokazal ne samo revijo sil, ki kakorkoli že ex professo preučujejo problematiko najnovejše zgodovine, pa tudi njihove dosedanje ali najnovejše znanstvene izsledke, temveč da bi po drugi strani, kar se mi zdi še kako prav, žive priče velikih dogajanj, ki so se našemu povabilu v tako lepem številu odzvale, pripomogle s svojimi dragocenimi spomini dopolniti marsikaj, kar ni ohranjeno v nobenem dokumentu, na podlagi katerih pač zgodovinarji opravljamo svoj posel. Poudariti moram, da sem se odločil za drugo pot, to je le na nekaj primerih dokazati, kako se je ena od temeljnih točk več kot do pike natančno izpolnila.

Posebej bi rad poudaril, da je to naše posvetovanje, posvečeno 25-letnici ustanovitve Osvobodilne fronte, rezultat dveh komponent: neke ustrezne časovne oddaljenosti in več kot dvajsetletnega znanstvenega raziskovanja problematike narodnoosvobodilnega boja našega naroda, katerega začetnik je bil orjaški duh genialnega Borisa Kidriča. Prav zaradi tega smo morda slovenski zgodovinarji, ki se pečamo z zgodovino narodnoosvobodilnega boja svojega naroda, nekoliko na boljšem kot zgodovinarji narodnoosvobodilnega boja pri drugih jugoslovanskih narodih. Kdor dobro pozna danes že omenjeno Kidričevo analizo narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji, ki jo je pisal jeseni 1944 za Moskvo, je mogel ugotoviti, da se je zelo dober referat Franceta Škerla — Bregarja držal zanesljivih Kidričevih ugotovitev v zgoraj omenjenem delu. Tudi sam priznavam, da je delitev narodnoosvobodilnega boja našega naroda v posamezna razdobja v vseh mojih razpravah v bistvu Kidričeva, in prepričan sem, da ne bo preživela samo mene, temveč tudi veliko mlajših od mene.

Dve veliki pozitivni stvari je naše posvetovanje že pokazalo. Prvič, da zgodovinarji resne in točne analize Borisa Kidriča že tudi dokumentiramo in jih spopolnujemo ter dopolnujemo z dokumentarnim gradivom. To se pravi,

naše delo že postaja vedno bolj značilno delo zgodovinarja, ki leto in dan kot črv rije po arhivskem gradivu ter išče dokumente in podatke. To počne morda neutrudno tudi več let le za navidezno majhno ugotovitev, ki pa bo nekoč, poudarjam nekoč, kot dragocen kamenček pripomogla do sijajnega mozaika zgodovine narodnoosvobodilnega boja našega naroda.

Drugič, zelo sem vesel, da so se posvetovanja udeležile odlične zgodovinske priče, še bolj pa, da so ti očividci velikih dni bodisi tu na tem mestu ali pa v dogovoru skoraj v hipu lahko nekaj dopolnili, ali pa povedali sploh nekaj čisto novega. Mislim in upam, da bodo tako posvetovanja postala stalen pojav pri inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, zakaj že pri tem prvem smo odkrili vrsto problemov. V prihodnje naj bi posvetovanja izbrala le dva ali tri take probleme in jih poskušala obdelati in osvetliti od vseh strani.

I

Za prvo številko osrednjega organa Osvobodilne fronte slovenskega naroda, ki nosi ime Osvobodilna fronta in datum sredi novembra 1941, je Boris Kidrič napisal uvodnik Pol leta Osvobodilne fronte. Gre za zanimivo Kidričevo analizo polletnega obstoja in uspehov, ki obenem predstavlja tudi interpretacijo prvih sedmih temeljnih točk Osvobodilne fronte, ki jih je prinesla revija v isti številki. Ko je zapisal ugotovitve ustanovnega sestanka Osvobodilne fronte, ki so postale, kot je sam poudaril — temelj vsega nadaljnjega dela, je Kidrič kratko polletno razdobje razdelil v dve fazi: v dobo od zloma stare Jugoslavije do napada fašistične Nemčije na Sovjetsko zvezo, ki jo je poimenoval dobo razčiščevanja pojmov, dviganja poteptane narodne zavesti, zbiranja borbenege jedra Osvobodilne fronte ter organizacijskih pa tudi vojaških priprav in drugo, ki jo je poimenoval dobo množičnega poleta Osvobodilne fronte, dobo neposredne akcije in bojev.

Še bolj zanimive pa so v tem uvodniku Kidričeve ugotovitve petih rezultatov, ki jih je že pokazalo in prineslo to kratko polletno razdobje. Dovolite mi, da jih na kratko naštejemo, s čimer si prihranimo kasnejše, podrobnejše podajanje temeljnih točk.

1. Pravilna organizacijska, akcijska in politična smer vodstva Osvobodilne fronte je slovenske množice, ki jim je dvigalo duha junaštvo sovjetskih armad, strnila v borbena enota. Vsenarodno množično osvobodilno gibanje — gibanje zaslužjenih Slovencev za osvoboditev in združitvev — je postalo dejstvo, utelešeno v Osvobodilni fronti. Vrhovni plenum OF se je preimenoval v SNOO, v vodstvo, ki temelji na množičnem narodnem gibanju in enotnosti.

2. Slovenski narod je dobil svoje partizanske čete in se je začel bojevati, hkrati pa je Osvobodilna fronta globoko posegla v njegov narodni značaj. Ustvarila je nov tip slovenskega borca in politika, oblikovala je nov tip slovenskega množičnega boja, postala je izraz novega aktivnega slovenstva, slovenstva, ki je živo nasprotje tradicionalnega hlapčevstva in jamstvo bodoče svobode.

3. Osvobodilna fronta je na nov način načela vprašanje jugoslovanskih narodov. Postavila ga je na akcijskem temelju, to se pravi na temelju enotnega in složnega boja narodov Jugoslavije proti njihovim zakletim sovražnikom. Iz tega oboroženega boja poganja nova, ljudska, s skupnimi žrtvami in bratsko krvjo povezana koncepcija narodne skupnosti jugoslovanskih narodov.

4. Osvobodilna fronta je prvič v zgodovini slovenskega naroda postavila na realen način tudi vprašanje sloge in enotnosti slovanskih narodov, namreč da je Sovjetska zveza up in nada slovenskega naroda in da je od usode Sovjetske zveze odvisna tudi naša slovenska usoda.

5. Osvobodilna fronta je danes množično zasidrana in jamstvo za to je njen globok ljudski značaj. Osvobodilna fronta je vsenarodno gibanje in to zato, ker je vseljudsko gibanje slovenskih množic.

Tem Kidričevim ugotovitvam kot historičnemu dokumentu seveda ne moremo danes ničesar dodati in ničesar odvzeti. V naši moči je le to, da lahko ugotavljamo, ali so točni izraz naše stvarnosti pred petindvajsetimi leti in kakšen posreden in neposreden učinek so imele za nadaljnji razvoj NOB. Eno in drugo pa seveda zahteva točno poznavanje tedanje stvarnosti, točno poznavanje preteklosti, ki ji pravimo tudi zgodovina, vеди pa, ki jo raziskuje, zgodovinska znanost.

Poglejmo si sedaj na kratko nastajanje temeljnih točk ali programa OF. Značilno je, da je njen program nastajal postopoma in to le vzporedno z razvojem NOB. Z ustanovnega sestanka poznamo pet znanih Kidričevih ugotovitev, ki so jih vsi navzoči sprejeli. Ker govorijo tudi pro futuro, jih moramo šteti za eno od etap v nastajanju programa OF. Te ugotovitve so bile: na obzorju je vsenarodno množično gibanje, slovenski narod bodo osvobodile njegove lastne sile, odgovorni za poraz in polom bivše Jugoslavije bodo postali opora tujim zatiralcem, Sovjetska zveza je up in nada slovenskega osvobodilnega gibanja in zadnja ugotovitev, z delom je treba pričeti takoj.

V ta čas, ki ga Kidrič, kot smo slišali, imenuje dobo razčiščevanje pojmov, dobo dviganja poteptane narodne zavesti itd., spadata še dva dokumenta, ki vsebujeta elemente kasnejšega programa. Prvi je razglas CK KPS konec aprila 1941, drugi pa verjetno razglas prvega zasedanja vrhovnega plenuma OF dne 16. junija 1941. Prvi dokument zahteva boj za neodvisnost in združitev slovenskega naroda, slogo in enotnost zaslužjenih narodov Jugoslavije in vsega Balkana ter bratsko skupnost svobodnih in enakopravnih narodov, boj proti imperialistični vojni, za mir brez aneksij, boj proti gospodarskemu uničenju slovenskega življa, terorju itd.¹ Drugi dokument vsebuje sicer nekaj prvin prvega, prinaša pa tudi nove: Sovjetska zveza je vodilna sila in glavna opora slovenskega naroda in vseh zatiranih narodov in nam je vzor enakopravnega sožitja med narodi; osvoboditev slovenskega naroda je mogoča samo na ruševinah imperializma. Kdor je za osvoboditev slovenskega naroda, se mora boriti tako proti nemško-italijanskemu imperializmu, ki je konkretna oblika imperializma na naših tleh, kakor tudi proti propagandi anglo-ameriških imperialistov, ki se trudijo ohraniti imperializem, to je izvor in okoliščine za narodno zatiranje. Brez boja proti izdajalski lastni kapitalistični gospodi se zatirani narod ne more osvoboditi.²

Nemški napad na Sovjetsko zvezo je po takratnih analizah CK KPS položaj bistveno spremenil. Napad na prvo in edino deželo socializma je zahteval internacionalistično pomoč vseh komunističnih strank — kar je zahtevala tudi depeša kominterne istega dne — spremenil je značaj dotlej imperialistične vojne v osvobodilno in domovinsko, Rdeča armada pa je privezala nase dotlej

¹ Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. I. knjiga. Cankarjeva založba Ljubljana 1960, str. 101.

² O. c., str. 255 sl.

nepremagljiv nemški vojni potencial. Zato najdemo v razglasu CK KPS dne 22. junija 1941 bistveno nove elemente, ki so služili kot podlaga kasnejšim temeljnim točkam. Glavni od njih so: NOB slovenskega naroda stopa kot enakovredni bojovni tovariš na stran Sovjetske zveze proti istemu fašističnemu napadalcu, ki je zaslužnil in razkosal tudi slovensko zemljo. Slovenski narod v tem boju ne bo odnehal, dokler ne bodo fašisti uničeni in združena vsa Slovenija (»od Jadranskega morja do severnih slovenskih predelov, od Primorske do Sotle«) ter osvobojeni vsi narodi Jugoslavije. Vsi Slovenci naj se združijo v enotno Osvobodilno fronto za boj proti okupatorju, v enoten blok vseh zatiranih narodov pod vodstvom Sovjetske zveze in delavsko-kmečke Rdeče armade, vendar kot enakovreden in polnovreden tovariš.³

Nove in še konkretnejše elemente je prinesel razglas drugega zasedanja vrhovnega plenuma OF dne 28. julija 1941. To je bil že čas po prvih začetnih operacijah slovenskih partizanov in čas, ko so prišla v Ljubljano prva poročila o bojih naših narodov na jugu naše države. Razglas pravi, da se je treba za svobodo boriti, kar so že storili naši zaslužjeni bratje v Srbiji, Črni gori in Hercegovini. Tudi slovenski narod prehaja v dejanski odpor, ki pa ga je treba razširiti in spremeniti v všenarodno dejavnost. Zgled slovenskih borcev, ki so odšli v hribe, naj da pobudo za razvoj osvobodilne vojne, ki jo bo bojeval slovenski narod skupaj z narodi Sovjetske zveze, z angleškim narodom in vsemi zaslužjenimi narodi Evrope. Osvobodilna fronta, v kateri sodelujejo vse svobodoljubne borbene skupine ne glede na politične in svetovnonazorske poglede in ki je danes upravičeni predstavnik slovenskega naroda, poziva v boj, na oboroženi odpor.⁴

In že smo pri tretjem zasedanju vrhovnega plenuma OF dne 16. septembra 1941, na katerem se je vrhovni plenum razglasil za SNOO in izjavil, da med osvobodilno vojno edini predstavlja, organizira in vodi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju. Vsako organiziranje slovenskega naroda izven Osvobodilne fronte je v času tujčeve okupacije škodljivo boju za narodno svobodo. In še nadaljnji sklep SNOO: s tem, da uresničuje slogo in enotnost narodov Jugoslavije, stopa SNOO v stalno zvezo z enakimi predstavniki drugih narodov Jugoslavije.⁵

Tako je mogel vrhovni plenum OF oziroma SNOO na novem zasedanju 1. novembra 1941 sprejeti prvi zapisani program, prvih sedem temeljnih točk Osvobodilne fronte, ki jih niso več spreminjali. V začetku januarja 1942 so jih dopolnili le še z dvema novima, tako da je bil ves bojni in revolucionarni program zajet v devet kratkih, natančno izdelanih temeljnih točk. Oglejmo si jih v nekoliko skrajšani ureditvi:

1. Proti okupatorju je treba pričeti neizprosno akcijo.
2. Ta akcija je izhodišče za združitev vseh Slovencev.
3. Stoječ na stališču naravne in usodne skupnosti jugoslovanskih narodov Osvobodilna fronta ne priznava razkosanja Jugoslavije in deluje z vsemi silami za slogo in enotnost narodov Jugoslavije. Hkrati stremi k povezanosti slovanskih narodov pod vodstvom velikega ruskega naroda na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe.

³ O. c., str. 167.

⁴ O. c., str. 246 sl.

⁵ O. c., str. 248.

4. Z osvobodilno akcijo in aktivizacijo slovenskih množic preoblikuje Osvobodilna fronta slovenski narodni značaj. Slovenske ljudske množice, ki se borijo za svoje narodne in človeške pravice, ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva.

5. Vse skupine, ki sodelujejo v Osvobodilni fronti, so se obvezale, da bodo lojalne v medsebojnih odnosih.

6. Po narodni osvoboditvi prevzame Osvobodilna fronta oblast na slovenskem ozemlju v celoti.

7. Po narodni osvoboditvi uvede Osvobodilna fronta dosledno ljudsko demokracijo. Vsa vprašanja, ki presegajo okvir narodne osvoboditve, se bodo reševala na dosleden ljudsko demokratičen način.

8. V skladu s slovesnimi izjavami Churchilla, Roosevelta in Stalina bo po svoji narodni osvoboditvi o notranji ureditvi Združene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih odločal slovenski narod sam. Osvobodilna fronta bo to elementarno pravico slovenskega naroda uveljavila in branila z vsemi sredstvi.

9. Narodna vojska na slovenskem ozemlju raste iz slovenskih narodnosvobodilnih partizanskih čet in narodne zaščite, kamor so poklicani vsi zavedni Slovenci.⁶

K zadnjima dvema točkama, to je k 8. in 9. točki, bi dodali samo to, da je osma izraz tako imenovane atlantske izjave avgusta 1941 in washingtonske izjave, ki jo je na novega leta dan 1942 podpisalo 26 držav, na čelu teh mogočna trojica v veliki protifašistični koaliciji, Velika Britanija, ZDA in Sovjetska zveza. Deveta točka prepoveduje — po dokončno preverjenih vesteh o vlogi Mihailovičeve vojske v Srbiji — vsako drugo nastajanje osvobodilne vojske na Slovenskem, ki ne bi rasla iz partizanskih čet in narodne zaščite.

Če strnemo ta končni program in njegove predhodne elemente, dobimo tole bistveno vsebino našega NOB: osvobodilni boj slovenskega naroda je izhodišče boja za Združeno Slovenijo, torej za uresničitev programa, ki ga je postavilo že revolucionarno leto 1848. Osvobodilna fronta se izreka za jugoslovansko kontinuiteto, vendar s poudarkom na pravici narodne samoodločbe. Osvobodilna fronta, ki z osvobodilnim bojem preoblikuje slovenski narodni značaj in ustvarja nov lik aktivnega slovenstva, bo po narodni osvoboditvi prevzela oblast kot celota, uvedla dosledno ljudsko demokracijo in šele tedaj začela reševati vsa vprašanja, ki bodo med vojno presejala okvir narodnoosvobodilnega boja.

Program nikjer ne omenja komunistične stranke, ne njene odločilne vloge pri ustanovitvi Osvobodilne fronte in ne njene vodstvene vloge v njej, čeprav je bila v času objave temeljnih točk že popolnoma znana. Ni šlo pri tem za zgolj taktično potezo CK KPS, temveč za izpolnjevanje načela, ki je bilo nešteto-krat poudarjeno med NOB, da se je treba izogibatí prav vsega, kar bi količkaj utegnilo zoževati izhodišča osvobodilnega boja, kar je bilo še prav posebno pomembno na njegovem začetku. Povsem upravičeno bi lahko CK pri eni od temeljnih točk zapisal, da je bila Osvobodilna fronta ustanovljena na njegovo pobudo. Toda kaj bi s tem dosegel? Res pa je, da je CK v kasnejšem razdobju NOB ustanoviteljstvo in vodstvo Osvobodilne fronte večkrat poudarjal, vendar pa to šele od takrat dalje, ko je bilo tudi osnovnim slovenskim množicam — to je katoliškim množicam — popolnoma jasno, da bi brez komunistič-

⁶ O. c., str. 252 sl.

ne stranke osvobodilnega boja, torej Osvobodilne fronte sploh ne bilo. Mislim, da je kar na mestu, če navedemo nekaj stavkov iz razglasa prvega kongresa slovenskih kulturnih delavcev 4. januarja 1944, v katerem je rečeno, da je narodnoosvobodilni boj notranje soroden našim velikim zgodovinskim dobam in jih po svoji junaški veličini ter po globini svojih tvornih virov celo presega. In dalje: Komunistična stranka Slovenije je bila edina sila, ki je pravilno razumela in sprejela v svoj duhovni zaklad tega duha naše preteklosti in našega naroda. Zato je bila tudi edina sposobna organizirati naš narodnoosvobodilni boj, v katerem so se strnili vsi Slovenci ne glede na razlike v nazoru in socialnem položaju.⁷

Kot je znano, praznujejo jugoslovanski narodi kot začetek vstaje določene dneve meseca julija, razen Makedoncev, pri katerih se je začetek osvobodilnega boja zaradi velikih komplikacij in težav v subjektivnem faktorju zavlekel do oktobra 1941. Znano je tudi, da je bila pri vseh drugih jugoslovanskih narodnih organizator začetkov narodnoosvobodilnega boja komunistična stranka, ki je prek svojih CK ali PK začejala boj, kot ga je v dejanskih okoliščinah mogla oziroma kot se ji je zdelo, da bo najbolje. CK KPS je pri nas začel boj s svojim komunističnim kadrom in Osvobodilno fronto hkrati, pri drugih jugoslovanskih narodih pa je začejala komunistična stranka boj na drugačen način. Težko je že danes reči, kateri način je bil boljši, lahko pa mirno trdimo, da bi bil vsak drug način začetka boja na Slovenskem verjetno težji. Če so recimo naši Suhokrajinci prej ali kasneje še tako godrnjali čez partizane, šli celo med belogardiste in skrivače, je vendar naša NOV lahko ostala v Suhi krajini ves čas, ker je tudi tam Osvobodilna fronta s svojo organizacijo, neumornim in vztrajnim delom opravila svoje in tudi tod ustvarila bolj ali manj trdno materialno in moralno osnovo za obstoj naše partizanske vojske. Kljub trojnemu okupatorju pri nas, z belogardisti, plavogardisti in še vermanshaftom povrh, naša NOV ni nikdar niti za trenutek zapustila slovenske zemlje!

To namenoma poudarjam zaradi tega, ker se mi zdi, da se danes vse premalo zavedamo pomena in veličine Osvobodilne fronte in zato seveda tudi njenega ustanovnega dneva. Mislim, da je IOOF 7. aprila 1944 zelo pravilno pisal okrožnim odborom OF, naj kar se da slovesno proslavijo ustanovni dan Osvobodilne fronte. Med drugim je zapisal tole: »27. april je začetek slovenskega narodnega upora, ki povezan z osvobodilnimi narodnimi vstajami vseh bratskih jugoslovanskih narodov pod vodstvom tovariša Tita pomeni začetek novega, svobodnejšega življenja.«⁸

Povsem razumljivo je, da se začetni elementi programa OF precej razlikujejo od začetnih bojnih programov pri drugih jugoslovanskih narodih. Tako je PK za Srbijo v začetku junija 1941 pozival, naj se ves srbski narod združi v boj za resnično narodno osvoboditev v miru in socializmu, za oblast delavcev in kmetov v naslonitvi na Sovjetsko zvezo.⁹ Še pred nemškimi napadom na Sovjetsko zvezo je CK KPH pozival hrvaški narod v boj za izgon okupatorja in za končno osvoboditev izpod kapitalističnega jarma. Delavski razred — pravi razglas — bo pod vodstvom partije in s pomočjo Sovjetske zveze ustvaril

⁷ Arhiv IZDG, fasc. 453 (dalje navajam: fasc. 453).

⁸ Fasc. 432.

⁹ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov I/2 (dalje navajam Zbornik I/2), str. 14.

nov družbeni red po vzorcu Sovjetske zveze, v katerem bo imelo delovno ljudstvo resnično nacionalno in socialno svobodo.¹⁰ Vendar je konec julija pozval CK KPH hrvaški narod na oboroženo vstajo in na združitev v enotno hrvaško in narodnoosvobodilno fronto,¹¹ do katere pa ni nikdar prišlo v tako popolnih oblikah kot v Sloveniji. CK KPH je konec septembra 1941 žigosal napake komunistov, ki so jih naredili med začetnimi akcijami na terenu. Nekateri niso razumeli širokega protifašističnega značaja NOB in so se zato usmerili na proletarsko revolucijo, na neposreden prevzem oblasti proletariata, s čimer so zoževali bazo NOB in se izolirali od drugih naprednih borcev.¹²

Znan je razglas PK za Črno goro konec junija 1941, da je boj dvestomilijonskega ruskega naroda za obrambo domovine tudi boj črnogorskega naroda. Zato naj se pod vodstvom KPJ ustvari čvrsta enotnost za boj proti okupatorju in njegovim hlapcem za narodno osvoboditev, do katere pa je mogoče priti le v skupnem boju vseh zaslužjenih narodov Jugoslavije in Balkana v povezanosti s Sovjetsko zvezo. Boj Sovjetske zveze je hkrati tudi boj črnogorskega naroda za boljše, človeka vredno življenje, za socializem. Zato je treba v vsakodnevnih bojih jekleniti borbena zvezo delavcev in kmetov v bojih za ostvareitev sovjetske oblasti in končni obračun s kapitalističnim sistemom. Živela sovjetska oblast!¹³ Tudi PK za Makedonijo je ob napadu na Sovjetsko zvezo poudarjal, da naj živi svobodna sovjetska Makedonija,¹⁴ nikjer pa ni bilo govora o boju proti okupatorju in o skupnem boju makedonskega naroda z drugimi jugoslovanskimi narodi.

Našteli smo le nekaj elementov iz raznih razglasov, ki so pri drugih narodih pozivali na začetek boja proti okupatorju. Prav gotovo seveda ne zaradi tega, da bi poudarjali, kje so bili začetki boja boljši ali slabši. temveč samo zato, da smo videli različnosti in posebnosti že na samem začetku boja, od katerih so morali, nekatere že zelo zgodaj popraviti, ker so preveč zoževale širino NOB.

Narediti moramo še eno primerjavo in sicer primerjavo temeljnih točk iz leta 1941 s temeljnimi točkami, ki so jih sprejeli na prvem kongresu Osvobodilne fronte že po osvoboditvi sredi julija 1945. Nastaja namreč vprašanje, ali je Osvobodilna fronta izpolnila svoj prvotni program in v čem je moral biti novi program povsem razumljivo mnogo širši. V prvi točki poudarja novi program, da je Jugoslovanska armada osvobodila vse slovensko ozemlje in tako izpolnila osnovno zahtevo prvih temeljnih točk. Osvobodilna fronta je združila vse Slovence v boju, naglašča pa ta nova prva točka »znova in neuničljivo moralno pravico in življenjsko zahtevo slovenskega naroda: združitev vseh Slovencev v federalni Sloveniji v demokratični in federativni Jugoslaviji«. Poudarjanje prve točke v novih dejanskih okoliščinah je imelo seveda svojo večstransko globoko upravičenost in reči moramo, da ideja Združene Slovenije danes še ni uresničena.

Dopolnilo stare tretje in sedme temeljne točke sta nova druga in tretja točka. Državna korist nove Jugoslavije, vsestransko utrjevanje njene notranje in zunanje moči, krepitev njenih obrambnih sposobnosti je najvišja zapoved

¹⁰ Zbornik V/1, str. 16 sl.

¹¹ Zbornik V/1, str. 201.

¹² Zbornik V/1, str. 145.

¹³ Zbornik III/1, str. 14 sl.

¹⁴ Zbornik VII/1, str. 10 sl.

za slehernega zvestega pripadnika Osvobodilne fronte, za slehernega Slovence in Jugoslovana. Ljudska demokracija je bistveni pogoj za blaginjo nove jugoslovanske države in obratno: razcvet nove, Titove Jugoslavije je bistveni pogoj za svobodno in srečno bodočnost ljudskih množic, za svobodo, enakopravnost, bratsko enotnost jugoslovanskih narodov. Varovanje, utrjevanje in nadaljnji razvoj vseh demokratičnih pridobitev NOB sodijo med osnovne naloge Osvobodilne fronte. Zato nikoli več in v nobeni obliki starega stanja izpred aprila 1941.

Bratstvu in enotnosti jugoslovanskih narodov je posvetil prvi kongres Osvobodilne fronte posebno četrto temeljno točko. V tem vidi eno najplemenitejših, najvišjih pridobitev NOB in jo zato razglašá kot obvezno zapoved za slehernega državljana. Del stare tretje točke, ki govori o povezavi slovenskega naroda s slovanskimi narodi pod vodstvom ruskega naroda — na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe — je kongres izpopolnil v peti točki, v kateri pravi: Osvobodilna fronta zastopa med našimi ljudskimi množicami z vso doslednostjo nerazdružljivo bratstvo in zavezníštvo naših narodov z velikim ruskim narodom in z vsemi sovjetskimi narodi, našo naslonitev na Sovjetsko zvezo in vseslovansko enotnost z ruskim narodom na čelu.

Nova je šesta točka: Osvobodilna fronta se nepopustljivo bori proti slehernemu notranjemu vplivu in pojavu med našim narodom, iz katerega lahko v korist in v službi tujega imperializma izvira narodno izdajstvo. Nova sedma točka odločno obsoja šovinizem, ki lahko prinese najhujšo škodo lastnemu narodu. Poudarja pa patriotizem novega kova, katerega demokratične osnove ne razdružujejo ljudskih množic svobodoljubnih narodov, temveč jih družijo in zblízujejo v prizadevanjih za skupne demokratične in človečanske ideale.

Stari šesti točki je dodal kongres novo osmo točko, v kateri zahteva, zaradi demokratičnosti ljudske oblasti utrjevanje in razvoj narodnih odborov, od najnižjih do najvišjih. V novi deveti točki se izreka kongres za rešitev agrarnega vprašanja: Proč z ostanki tlačanstva! Zemljo tistemu, ki jo obdeluje! Zemljo tistemu, ki je nima dovolj! Veleposestnikom nobene odškodnine!

Nova deseta točka govori o obnovi in gospodarstvu. Ne zavrača privatne gospodarske pobude, temveč jo obljublja pospeševati kolikor bo koristila skupnosti. Zadružništvo naj postane v ljudski demokraciji pomemben dejavnik za dvig ljudske blaginje, za zaščito malega proizvajalca in odjemalca pred izkoriščanjem in za smotrno gospodarsko dejavnost. Urejevanje in razvijanje državnega gospodarskega področja pa bosta krepila moč naše države, množila gospodarske in politične sile naše demokracije, vodila množice delovnega ljudstva iz socialnega izkoriščanja v ustvarjanje za svojo državo, torej za sebe. Špekulaciji na račun države in ljudske skupnosti brezobziren boj!

Nova enajsta točka se glasi: Delo, dvig njegove produktivnosti je osnovna dolžnost in pravica, osnovni moralni zakon, čast in ponos slehernega državljana. Zato je država dolžna dajati delu vso socialno zaščito. Nova dvanajsta točka pravi, da mora ljudskodemokratična oblast omogočiti širokim ljudskim množicam čim popolnejšo brezplačno izobrazbo in zagotoviti neoviran kulturni razvoj slehernemu državljanu. Zadnja, trinajsta točka programa prvega kongresa Osvobodilne fronte pa se glasi: Osvobodilna fronta varuje pridobljeno enotnost povsod in proti vsakomur kot največjo pridobitev velike domovinske vojne slovenskega naroda in jugoslovanskih narodov, kot največjo pridobitev demokratičnega slovenskega ljudstva. Kot tvorec svobode in enotnosti ima edina moralno pravico predstavljati slovenski narod in njegovo ljudstvo.

II

Preidimo sedaj na drugi del našega razmišljanja. Spodobilo bi se danes, ko nas od velikih dogajanj, ki jih je v našem narodu sprožila prav Osvobodilna fronta, loči že nekakšna časovna razdalja, povedati na kratko ob vsaki točki programa OF iz leta 1941, kako se je uresničevala in uresničila. Najbolj preprosto bi bilo, če bi si referenti razdelili točke in ob vsaki povedali, kar je potrebno, da bi dobili odgovor na zastavljeno vprašanje. Žal je ta najbolj preprost način skoraj neizvedljiv in ni na svetu kirurga, ki bi znal v taki enotnosti, kot jo predstavlja Osvobodilna fronta in ki jo moremo mirne duše istovetiti s slovenskim narodom samim, izrezati in izločiti posamezne prvine, ki naj bi točno služile samo za razmišljanje razvoja in uresničitve prve, druge ali tretje točke itd. Ta silna enotnost in nerazdružljiva povezanost aktivnosti Osvobodilne fronte zatorej mimo drugega nujno zahteva kompleksnejše preučevanje, pa še pri tem je skoraj nemogoče, da bi raziskovalec enega kompleksa nujno ne posegal tudi v analizo drugega ali tretjega. Praktično se bo to na našem posvetovanju na zunaj nedvomno pokazalo v tem, da se bodo nekatere ugotovitve predavateljev ponavljale. Seveda ne iz kake nelojalne konkurence, še slabše pa bi bilo, če bi se nam pri tem ponavljanju vsilila popolnoma napačna misel, da je zgodovina Osvobodilne fronte že tako raziskana, da morajo predavatelji nekatere stvari že kar ponavljati. Naj se mladi rod zgodovinarjev kar potolaži, kajti ob preučevanju te zgodovine ne bo ostal brez posla ne on, ne njegovi potomci. Opiralo se bo neprestano novo delo, ki ga bo terjala vedno večja časovna odmaknjenost in seveda tudi popravljanje napak sedanje generacije zgodovinarjev, ki jih pa niso zagrešili hote ali namenoma.

Pobudo za obravnavanje teme, za katero sem se odločil, mi je dala četrta temeljna točka OF, ki jo razumem takole: Neizprosen osvobodilni boj proti okupatorju in njegovim domačim pomagačem je bil izhodišče boja za združitev vseh Slovencev. V boju, v katerem so se borile slovenske ljudske množice za svoje narodne in človeške pravice, je preoblikovala OF slovenski narodni značaj in nastal je nov lik aktivnega slovenstva. Poiskati in prikazati bo torej treba nekaj kompleksnih aktivnosti, ki jih je zmogel le v Osvobodilni fronti prebujeni slovenski človek in ki jih dotlej ni bilo mogoče zaslediti v zgodovini slovenskega naroda. Seveda je te nove, izvorne slovenske aktivnosti toliko, da bi vse ne osvetlilo niti več takih posvetovanj kot je to naše. Ta nova aktivnost obsega in zajema kateregakoli slovenskega partizana pa tudi preprosto slovensko ženo, ki več kot gotovo ni vedela na primer za tretje poglavje Kratke zgodovine VKPb, vendar je z brezpogojnim tveganjem lastne glave prenašala in raznašala Slovenskega poročevalca. Ta nova aktivnost zajema Borisa Kidriča in zadnjega aktivista OF, ki je že kjerkoli tolmačil in uresničeval veliko vsebino Osvobodilne fronte. Ta nova aktivnost zajema vsakogar, ki je včasih odrezal samo kos kruha partizanu ali aktivistu, pa tja do vsote skoraj pol milijona lir, ki so jih zbrali kot narodni davek in prostovoljne prispevke ljubljanski terenski odbori OF med najhujšo italijansko ofenzivo avgusta 1942 itd.

Odločil sem se za kratek prikaz nekaterih širših kompleksov dejavnosti tega novega aktivnega slovenstva in to za nekatere — v splošnem vsaj, zlasti pa mlajši generaciji — manj poznane kompleksne dejavnosti. Zato bi najprej začel z gospodarsko dejavnostjo med NOB. Žal bom zaradi pomanjkanja časa

moral opustiti podrobnosti, ki so najbolj zanimive, zlasti vse tiste, ki povedo kaj in kako je k tej gospodarski dejavnosti prispeval teren sam. Prav o tej elementarni terenski aktivnosti, ki kaže, kako je teren že zelo zgodaj zahteval zase neke vrste samoupravljanje, predvsem pa tiste vrste, da je silno nerad obračunaval dohodke navzgor, govori zelo bogato dokumentarno gradivo.

Gospodarska dejavnost¹⁵

Precej preprosto bi bilo misliti, da je bilo naše vojno gospodarstvo — če bi ga mogli tako imenovati — nekaj zgolj slučajnega in da ni nastajalo in se razvijalo po določenem načrtu. Temeljno geslo je bilo jasno in natančno: vse za NOV, vse za zmago! Uresničevanje tega gesla pa je privedlo do svojevrstnega in originalnega slovenskega partizanskega gospodarskega sistema. Kasnejša vpeljava novih elementov, ki jih je začel pomladi 1944 zahtevati vrhovni štab in kasneje tudi NKOJ, za naše partizansko gospodarstvo v glavnem ni moglo pomeniti nič novega, povečalo je le administracijo in birokracijo. Naloga našega vojnega gospodarstva je bila vsekakor vzdrževanje NOV in aktivističnega kadra (prehrana, obleka in obutev), hkrati pa tudi skrb za civilno prebivalstvo, toda ne samo za družine, ki so imele rednike v partizanih, temveč tudi za socialno šibke, na Primorskem pa — spričo bojne odpovedi okupatorjeve preskrbe — tudi skrb za popolno civilno aprovizacijo.

Ali bo mogla naša Slovenija preživeti vse to, torej plačati svoj lastni osvobodilni boj, je bilo osnovno vprašanje, drugo pa, kako vse to urediti? Reči moramo, da bi bilo prvo brez zavezniške pomoči in delno tudi bratske pomoči nemogoče; ureditev našega gospodarskega sistema pa je bila seveda izključno naše delo.

Do malo pred kapitulacijo Italije je bila naša gospodarska dejavnost s kratkotrajno izjemo prvega osvobojenega ozemlja v Ljubljanski pokrajini 1942 pobiranje več ali manj obveznega narodnega davka, nabiranje posojila svobode in prostovoljnih prispevkov. Do tega časa se je IOOF posrečila tudi nekakšna kontrola nad vsemi denarnimi prispevki, med katerimi je prednjačila vsekakor Ljubljana, saj kažejo precej natančni računi, da je šlo prek glavne ljubljanske blagajne Osvobodilne fronte od novembra 1941 pa do konca maja 1943 čez devet in pol milijona lir. Toda to je le registrirana vsota, gotovo pa je bila ta še večja. Nekoliko manjšo vsoto je v tem času dala dežela; to je bilo odvisno od razvitosti NOB in propagandnega dela.

Na deželi — predvsem v Ljubljanski pokrajini — je ležalo veliko breme na ramah civilnega prebivalstva pri prehranjevanju NOV, ki je začela od pomladi 1943 vidno naraščati, teren pa je postajal vedno bolj izčrpan in ponekod spričo številnih ne samo italijanskih, temveč tudi belogardističnih postojank težje dostopen. Intendanti vojaških enot so res preizkusili vse spretnosti, IOOF pa je 10. julija 1943 obnovil že na prvem osvobojenem ozemlju vpeljane gospodarske komisije.

Naloge teh gospodarskih komisij, od osrednje pri IOOF prek okrožnih, okrajnih in vaških so bile organizacija gospodarstva, to je popis odvišnih pridelkov hrane in živeža, odkup obojega za gotovino, bone ali priznanice in oddaja hrane vojski. To je bil prvi korak načrtnega prehranjevanja naših

¹⁵ Glej mojo razpravo Pregled gospodarske dejavnosti v narodnoosvobodilni borbi v Sloveniji. Zgodovinski časopis 1956-57, str. 217—280.

enot, da je namreč skrb za prehrano NOV prešla na odbore OF ali na njihove gospodarske komisije. Le če gospodarska komisija ni imela hrane, je ostal še vedno dovoljen odkup, ki ga je opravil intendant vojaške enote neposredno pri kmetu, vendar v navzočnosti članov gospodarske komisije ali odborov OF.

Kako sta ali kako naj bi prišla gospodarska komisija ali intendant vojaške enote do hrane? Najbolj idealno je bilo, če sta mogla dobiti hrano zastonj. Toda to ni bilo vselej mogoče. Zato so se polagoma izoblikovali štiri načini pridobivanja hrane, ki so ostali potem ves čas v veljavi. To so bili: prostovoljni odkup, pri katerem je dobil reven kmet za oddano blago denar, bogatejši pa le bone ali obveznice, prisilni odkup za takojšnje plačilo v gotovini, rekvizicija za takojšnje plačilo v bonih ali obveznicah in končno še prisilni odvzem ali konfiskacija dela ali vsega imetja, toda to samo na podlagi obsodbe vojaškega sodišča kot kazenski ukrep proti kolaboracionistom, dezertarjem, itd.

Z ustanovitvijo upravne komisije za osvobojeno ozemlje, ki je nastalo po kapitulaciji Italije v Ljubljanski pokrajini in z ustanovitvijo kar treh gospodarskih odsekov pri tej komisiji so postale gospodarske komisije v Ljubljanski pokrajini le še neke vrste tehnični organi, medtem ko so na primer na Primorskem ostale sestavni del takratnih NOO in so včasih v njih predstavljale celo državo v državi.

Upravna komisija se je dobro zavedala pomembnosti in vpeljanosti gospodarskih komisij in jim je zato določila zelo natančno predpisane posle. Vaška gospodarska komisija je imela nalogo izdelati statistiko pridelkov, organizirati obiranje sadja in gozdnih sadežev, organizirati vaška gospodarska zborovanja, skrbeti je morala za vaško slogo, za pravilno ravnanje s pridelki itd. Okrajna gospodarska komisija je ugotavljala produkcijske možnosti za preskrbo, organizirala skupno delo in pomoč temu delu, ugotavljala potrebe konsumentov okraja, izstavljala živilske nakaznice za dvig pri trgovcih blokirane blaga, nadzorovala medkrajevni promet z živili in živino, delila zaplenjeno blago, sodelovala pri prisilnih odkupih, organizirala okrajna skladišča in klavnice ter nadzorovala trgovce in obrtnike. Okrožna gospodarska komisija je bila glavni nakupovalec blaga prek vaških in rajonskih gospodarskih komisij, prek pooblaščenih nakupovalcev ali neposredno, določala je okvirne, še ne maksimalne cene, izvrševala prisilne nakupe, vodila evidenco pridelkov in živine, zbirala prehrano za NOV in mesečno obveščala o zalogah komando področja. Osrednja gospodarska komisija pa je bila centralni tehnični urad za vse gospodarsko poslovanje. Gospodarske komisije so pozno poletje 1944 razpustili, ker so njihove posle prevzeli gospodarski odseki izvoljenih NOO. Reči moramo, da so bile prav gospodarske komisije organi, v katerih je silno živo prihajala do izraza samoiniciativnost in iznajdljivost ljudskih množic.

Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju je določil načelo kombiniranega denarnega in naturalnega gospodarstva. Dohodki so prihajali iz davkov, posojila in iz prostovoljnih denarnih in naturalnih dajatev. Davke so lahko plačevali v denarju ali naturalijah, prav tako tudi posojilo. Nekdanjim državnim uradnikom ali nameščencem niso izplačevali rednih plač temveč podporo, kar je bilo bolj v skladu z odlokom kočevskega zbora o splošni mobilizaciji. Kočevski zbor se je tudi odločil za plačevanje progresivnega davka, davčno osnovo pa so določali s sodelovanjem z davčnimi zavezanci odbori OF.

Posledica nemške ofenzive jeseni 1943 in nastopajoča zima 1943/44 so terjali nove gospodarske ukrepe. Po precej točnem izračunu ekonomskega oddelka glavnega štaba je potrebovala NOV v vsej Sloveniji (vštevši bolnice)

mesečno 1,728.000 kg hrane (upoštevajoč dva brezmesna dneva v tednu), kar bi zneslo po takratem veljavnem maksimalnem ceniku upravne komisije okrog 13 milijonov lir.

Dne 1. decembra 1943 je izšla skupna okrožnica upravne komisije in ekonomskega oddelka glavnega štaba, katere določbe so potem — nekoliko spremenjene po pokrajinah — veljale pravzaprav do osvoboditve. Okrožnica resno svari pred gospodarsko anarhijo in poudarja potrebo zagotovitve prehrane za NOV in civilno prebivalstvo. Določa skrajno štednjo in ukazuje, naj se NOV prehranjuje le z nakupi prek gospodarskih komisij. Prisilni odkup naj bo dovoljen le v izrednih primerih in zanj je potrebno pismeno dovoljenje gospodarske komisije ali političnega odbora OF. Pri plačevanju blaga se je treba strogo držati maksimalnega cenika, brezpogojno pa je treba voditi blagajniške knjige. To okrožnico je dopolnila okrožnica upravne komisije dne 22. decembra 1943 s tem, da mora načelno vsaka enota NOV hrano gospodarski komisiji plačati, le če nima denarja, jo mora dati gospodarska komisija zastonj.

Prvo zasedanje SNOS je izdalo odlok o izdaji plačilnega bona in odlok o narodnem davku, po katerem je narodni davek postal obvezen in so ga morali plačevati na dohodke vsake vrste in na imovino, ki je donášala koristi. Pri predsedstvu SNOS je bil ustanovljen odsek za gospodarstvo in odsek za finance. Kmalu za tem so ustanovili Denarni zavod Slovenije, ki je bil pooblaščen za izdajo plačilnih bonov.

Velika gospodarska anketa o položaju v Ljubljanski pokrajini s člani IOOF in funkcionarji okrožij v začetku aprila 1944 je pokazala, da je bilo osvojenozemlje gospodarsko močno izčrpano, na Kočevskem in Notranjskem pa je ponekod grozila lakota. V ta hudi čas partizanske pomladi 1944 spada vrsta originalnih partizanskih iznajdb, kako si pomagati: etapne kuhinje v vrsti krajev, etapne vožnje za prevoz hrane iz bogatejših predelov, iz Primorske in celo daljne Furlanije, in končno še nabavni kanali z večjimi centri na okupiranem ozemlju. Prav v ta hudi čas spada tudi bratska pomoč stradajočim v Gorskem kotaru, ki je nekaj časa temeljila na uspešni zamenjavi naše hrane in blaga z dragoceno soljo in tobakom, kasneje še delno na strogo določenih relacijah cen, na primer kilogram soli za tri kilograme žita ali kilogram modre galice za sedem kilogramov žita, ali na dovoljenju, da smejo prihajati hrvaški delavci organizirano v Belo krajino delat za hrano. Kasneje je ta bratska pomoč temeljila pravzaprav le še na navadnem »hvala lepa«, včasih pa niti to ne. In vendar ni šlo tako malo hrane na Hrvaško v tej najtežji partizanski pomladi. Iz notranjskega okrožja vsaj 150 ton, iz ribniškega 50 ton in iz belokranjskega 200 ton, vtem ko je dobila 13. hrvaška divizija 50 ton hrane in 150 glav živine.

Julija 1944 so bili določeni v Sloveniji tile javni dohodki: davki, trošarina, posojilo in prostovoljne dajatve; izdatki odborov so bili: podpore (preživnine), izdatki za aktiv in javno upravo. Za poživitev trgovine na osvojenem ozemlju so pričeli s pomočjo trgovcev ustanavljati neke vrste nabavno-prodajne zadruge, ki so dobivale blago iz okupiranih središč s pomočjo gori omenjenih kanalov. Kmetom so začeli izplačevati stare dolgove za živež, ki so ga dali NOV, vendar zaenkrat samo revnim in še to ne vsega. Vpeljali so tudi več tekmovanj z geslom »vse za dokončno zmago«.

Do zgodnje jeseni 1944 se je delo gospodarskega in finančnega odseka pri predsedstvu SNOS močno razmahnilo. Odsek za gospodarstvo je imel kar šest oddelkov: za kmetijstvo, veterino, obrt in industrijo, trgovino, gozdarstvo in prehrano. Naloga prvega oddelka je bila skrb za obdelavo zemlje, gradnja

sadnih sušilnic, vzreja in ohranitev plemenske živine, perutnine in čebel. Tretji oddelek je sprva skrbel za dve večji usnjarni ter jima dobavljal kože in strojila. Po sovražnikovi zasedbi Šentvida in Žužemberka je organiziral manjše usnjarne ob Krki, nabavljal je surovine za obrtnike in mehanične delavnice, podpiral obrtno pletenje nogavic itd.

Jeseni 1944 je začelo tudi naše vojno gospodarstvo prehajati s pospešeno naglico v zaključno razdobje. Splošno so računali, da bo konec vojne še tisto jesen in zato je bilo treba misliti že na prve povojne ukrepe, pa tudi na usklajevanje naših dotedanjih gospodarskih ukrepov z ukrepi NKOJ.

Pozno jeseni 1944 je bilo čutiti namen poenostaviti tudi finančno poslovanje. Birokracija se je že tako zažrla v gospodarske odseke vseh odborov OF, da je postajala gospodarska dejavnost, posebno še finančna, do skrajnosti zapletena. Vedno bolj so rasli obrazci vseh vrst, razpredelnice in vprašalne pole. Tako se je tudi dogajalo, da je bilo na neštetih razpredelnicah izkazanega še nekaj denarja, v resnici pa so bile blagajne odborov OF prazne. Jeseni 1944 so začeli močno vsiljevati ustanavljanje zadrug in krepiti privatno trgovino, krediti Denarnega zavoda Slovenije pa so bili vedno zelo omejeni. Preskrbo NOV naj bi izboljšal nov skladiščni sistem namesto starega terenskega sistema. Novi sistem je zahteval izkaz natančnih enomesečnih potreb NOV, ki so se potem porazdeljevale po okrožjih, okrajih in krajih, kjer so vaščani na svojih zborih določali, koliko mora vsak oddati v skladišče pri komandah vojnih področij.

V začetku novembra 1944 je začel veljati za vso Slovenijo maksimalni cenik v tako imenovanih lirskih bonih. Cene blagu so padle za okoli 10 %. Kmalu zatem je bil vpeljan zadnji gospodarski ukrep — ločitev poslov oblastnega značaja od poslov navadnega trgovanja v odborih OF. Zato so ustanovili novo trgovsko ustanovo NAVOD (nabavljalni zavod), pri odborih OF pa posebne prehranjevalne komisije. Stvari so se začele nekoliko izboljševati na prelomu 1944/45 z uspešnejšim dotokom zavezniške pomoči, ki je predvsem oblekla in obula vojsko, medtem ko je vojska še vedno jedla neslano in nezabeljeno.

Mimogrede smo že nekajkrat omenili denar, ki je — kot v vsaki vojski — tudi pri nas igral veliko vlogo. Z denarjem si mogel kupiti najmodernejši tiskarski stroj v Milanu in ga postaviti v Partizansko tiskarno na Vojskem ali dragoceno zdravilo na Dunaju ali v Pragi itd. Toda tega denarja je bilo silno malo in ga je bilo treba razen nekaj zavezniške denarne pomoči in daru vrhovnega štaba iztisniti le iz slovenskega človeka v obliki davkov, posojila, prostovoljnih prispevkov itd. Razumljivo je, da sta bila glavni denar le okupatorjeva lira in marka, malo pred kapitulacijo Italije pa se je začel v notranjem prometu uveljavljati tudi partizanski denar, tako imenovani bon, ki je bil v bistvu lepo tiskana obveznica posojila, razpisanega jeseni 1941 z nominalno vrednostjo 50, 100, 1000, 5000 in 10 000 lir. Težava je bila, da ti boni niso imeli manjše nominalne vrednosti in jih ni bilo moč uporabljati kot drobiž. Takoj po kapitulaciji Italije so postali ti boni na osvobojenem ozemlju v Ljubljanski pokrajini obvezno plačilno sredstvo. Do decembra 1943 se je posrečilo finančnemu odseku pri predsedstvu SNOS doseči točno evidenco nad kroženjem teh bonov. 50- in 100-lirskih bonov je krožilo nekaj nad 16 milijonov lir, bonov z višjo nominalno vrednostjo pa nekaj nad 20 milijonov.

V začetku oktobra 1943 so začele na osvobojenem ozemlju krožiti kot denar tudi 3 % obveznice posojila narodne osvoboditve, ki ga je razpisal IOOF

na temelju avnojske uredbe o posojilu narodne osvoboditve. Kljub temu je še vedno primanjkovalo drobiža, zato je prvo zasedanje SNOS pooblastilo svoje predsedstvo, naj začne postopoma in po potrebi izdajati kot zakonito plačilno sredstvo na osvobojenem ozemlju Slovenije bone v znesku 100 milijonov lir v enotah po 1, 5, 10, 50, 100, 500 in 1000 lir. Tako je predsedstvo SNOS že marca 1944 pooblastilo Denarni zavod Slovenije za izdajo 10 milijonov bonov po 1 liro, milijon bonov po 5 lir in pol milijona bonov po 10 lir. Končno je oktobra 1944 — ob vpeljavi za vso Slovenijo veljavnega partizanskega denarja, tako imenovanega lirskega bona — začel Denarni zavod Slovenije izdajati lirske bone in priznanice. Vrednost tega novega lirskega bona je bila nekoliko višja, 10% v primerjavi z italijansko liro.

Ves ta gospodarski sistem so seveda poskušali izpeljati predvsem na osvobojenem ozemlju v Ljubljanski pokrajini. Zanima pa nas, kako se je uveljavilo partizansko gospodarstvo na Primorskem, Gorenjskem in končno tudi na Štajerskem. Tudi na Primorskem so bile gospodarske komisije že pred kapitulacijo Italije. Po kapitulaciji, po velikem osvobodilnem razmahu in veliki nemški ofenzivi pa so bili narejeni prvi resni koraki za organiziranje partizanskega gospodarstva, ki pa je bil v nekem pogledu še bolj zapleteno kot v Ljubljanski pokrajini. To je pokazala že prva gospodarska konferenca proti koncu decembra 1943, ki je določila bojkot okupatorjeve preskrbe in zato nujno morala organizirati lastno in to le na podlagi medsebojne pomoči (človek — človeku, okraj — okraju itd.) in s pomočjo tako imenovanega trgovanja za hrbtom Nemcev z mesti in Furlanijo. S tem so si primorski tovariši naložili veliko breme in priznati moramo, da bojkot okupatorjeve preskrbe le ni bil nikdar stoodstoten. Nikdar ni bilo toliko narodne zaščite, da bi mogla preprečiti odnašanje mleka v Trst, izvoz vina iz Brd v Gorico itd. in od tam prinašanje vsega blaga, ki ga ljudem naša preskrba nikakor ni mogla dati. Ljudje so zahtevali sol, sladkor, petrolej, modro galico itd.

Tudi na Primorskem so bili denarni viri isti kot v Ljubljanski pokrajini. Na drugi pokrajinski gospodarski konferenci so vpeljali pri okrožnih gospodarskih komisijah referate, od katerih je bil posebno zanimiv referat za zunanjo nabavo, to je referat za nakup ali zamenjavo blaga s tujino ali sosednimi okrožji. Na tej konferenci so ustanovili tudi pokrajinsko gospodarsko komisijo, ki je morala delno skrbeti tudi za prehrano VII. korpusa. Posebno zanimivo je bilo trgovanje ali zamenjava blaga v Furlaniji, pri čemer so često nastajale motnje bodisi zaradi povečane okupatorjeve kontrole na cestah, pa tudi zaradi političnih težav z italijanskimi partizani v Furlaniji.

Na Gorenjskem je bilo hrane dovolj na področjih onkraj Save, manj pa na področju na desnem bregu, ki je spadalo pod operativno področje IX. korpusa. Tu so se gospodarske komisije počasneje razvijale, osnovno breme pa je bilo na okrajnih gospodarskih komisijah. Veliko hrane je šlo z Gorenjske na Primorsko s posebnimi transportnimi vodi. Na medokrožni gospodarski konferenci so v začetku junija 1944 ugotovili, da je bilo gospodarsko stanje še zelo ugodno, NOV pa se je prehranjevala različno: v kamniškem okrožju iz skladišč gospodarske komisije, v kranjskem in škofjeloškem pa s pomočjo prisilnih odkupov, medtem ko so se za obleko in obutev povezovali s trgovci in tovarnarji.

Tudi na Štajerskem živeža ni primanjkovalo in vaške gospodarske komisije so predpisovale oddajo le-tega kot davek v naravi. Na osvobojeno ozemlje Savinjske doline so ga poleti 1944 dovažali iz drugih štajerskih predelov.

Vendar se na Štajerskem gospodarske komisije niso nikdar povsem razvile in je morala NOV sama skrbeti za svojo prehrano.

Na koncu tega še nekaj števil, ki so precej točno izračunane. Zanima nas namreč, koliko hrane so naše gospodarske komisije — brez zunanje do-bave in brez zavezniške pomoči — dobavile na svojem področju mesečno: v Ljubljanski pokrajini po 95 desettonskih vagonov, na Gorenjskem po 20, na Primorskem 48 in na Štajerskem po 6. Poglejmo še denarni promet odseka za finance pri predsedstvu SNOS, vsaj kar zadeva dohodke. Tako je odsek za finance izkazal konec januarja 1945 čez 49 milijonov lir dohodkov in čez dva milijona nemških mark, konec februarja 1945 čez 52 milijonov in konec marca čez 75 milijonov. To je bil vsekakor denar, ki ga je dal v glavnem slovenski mali človek. Vrednost tega denarja pa si lahko predstavljamo tako, da je še konec vojne 1000 italijanskih lir bilo vredno skoraj 3000 predvojnih jugoslovanskih dinarjev, ki so predstavljali solidno plačo bivšega jugoslovan-skega državnega uradnika v peti položajni skupini. Vse te številke dobijo še svoj poseben pomen, če vemo, kolikšna je bila takrat naša NOV in PO Slove-nije. No, tudi za to imamo točne številke. Konec marca 1945 je štela po spisku 25 331 borcev, na mestu pa 21 579, zaledna vojska pa po spisku 11 947 borcev in na mestu 11 439, vse vojske torej po spisku 37 278 in na mestu 33 088.¹⁶

Partizansko sodstvo¹⁷

Oglejmo si na kratko drugo originalno slovensko dejavnost, ki se je po-vsem samostojno razvijala kot vojaško sodstvo tja do 1. septembra 1944, ko je tudi pri nas morala začeti — povsem razumljivo — veljati uredba vrhovnega štaba o vojaških sodiščih, ki je izšla že 24. maja 1944. (Mimogrede povedano je vrhovni štab izdal uredbo o organizaciji vojnih sodišč že konec decembra 1942, ki pa iz doslej še nepoznanega mi vzroka ni prišla v Slovenijo.)

Partizanska sodišča, ali bolje rečeno začasna partizanska sodišča, ustanov-ljena za konkretne primeré pri štabih partizanskih enot, so se razvijala v Ljub-ljanski pokrajini do prvega osvobojenega ozemlja 1942 na podlagi določb enega najstarejših zapisanih partizanskih dokumentov v Sloveniji, na podlagi tako imenovanega partizanskega zakona iz sredine julija 1941 in na podlagi dva meseca kasneje izdanega odloka SNOO o zaščiti slovenskega naroda. O dejavnosti teh sodišč vemo iz dokumentov silno malo, pravzaprav le to, da so bila izredno stroga in da je na izrek kazni — kljub tričlanskemu sodišču — veljavno vplivalo soglasje partizanske enote, zlasti če je šlo za sojenje parti-zanu. Še manj kot samo to, da je bilo strogo, toda natančno do najmanjših podrobnosti, vemo o sodiščih posebne organizacije VOS in zelo malo o tako imenovanih ljudskih sodiščih, ki so začela že zelo zgodaj nastajati pri odbo-bih OF.

Osvobojeno ozemlje in prvi pojavi oboroženega belogardizma so nujno terjali prvo organizacijo vojaškega sodstva. Do 10. avgusta 1942 se je na osvo-bojenem ozemlju razvilo troje vrst partizanskih vojaških sodišč: vojaško sodišče pri štabu odredov ali štabu grupe odredov za vse vrste hujših kaznivih dejanj civilnih in vojaških oseb na osvobojenem ozemlju; izredna sodna komisija pri samem IOOF, ki je sodila v takrat najbolj delikatnih zadevah, spadajočih pod

¹⁶ Fasc 29.

¹⁷ Glej predvsem fasc. 487 in 488.

udar odloka SNOO o zaščiti slovenskega naroda in odloka o edini slovenski partizanski vojski, in še posebna nagla bataljonska sodišča. Po odloku poverjenika za občo upravo NOS z dne 10. avgusta 1942 pa je bilo vojaškim enotam, posebno nižjim, prepovedano izvrševanje sodne oblasti nad civilnim prebivalstvom. Vojaške enote so smele osumljenca sicer aretirati, vendar so ga morale takoj izročiti z vsem obtežilnim materialom prek štaba odreda izredni sodni komisiji.¹⁸

Velika italijanska ofenziva je z osvobojenim ozemljem vred uničila tudi te vrste vojaško sodstvo in ostala so le izredna bataljonska sodišča s strogimi predpisi, zlasti proti belogardističnim organizatorjem.

Nova doba se v našem vojaškem partizanskem sodstvu začinja šele v začetku 1943 z ustanovitvijo brigadnih in odrednih sodišč, ki so bile stalne ustanove, s tremi člani: namestnikom, tožilcem in njegovim namestnikom. Vlogo in značaj teh sodišč so podrobneje določala Navodila št. 1 sodnega oddelka pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije z dne 30. avgusta 1943. Navodila imenujejo ta sodišča sicer kot izredna, toda le v tem smislu, ker so imela opraviti z najhujšimi primeri in krivci, ki so tako ogrožali NOB, da jih je bilo treba takoj kaznovati, ker bi sicer nastopila še večja škoda. Glavna naloga sodišča je bila ugotoviti, ali je krivda obtoženca popolnoma dokazana in ugotovljena, obtoženčeva obramba je morala biti zapisana, po dokaznem postopku pa je bilo treba izreči sodbo po tajnem posvetovanju in jo objaviti obsojencu. Vsako sodbo, zlasti smrtno, je bilo treba utemeljiti.

Pospeseni razvoj sodstva so prinesli dogodki po kapitulaciji Italije. Pri komandah področij so bila za razbremenitev brigadnih in odrednih sodišč ustanovljena področna sodišča, kot sodišče druge stopnje pa višje vojaško sodišče. Temu so morala vsa prvostopna sodišča, torej brigadna, odredna in področna, dostavljati vse sodbe v potrditev, izvršitev sodbe, zlasti najtežje, pa so morali redno odložiti do potrditve sodbe od strani višjega vojaškega sodišča. Temeljne probleme teh sodišč, zlasti pa kaznovanje, so urejala Navodila št. 3 sodnega oddelka, ki so določala, da morajo biti sodišča pri izrekanju kazni pravična, vendar zelo stroga. Izrecno so navodila poudarjala, da se z najstrožjo kaznijo, to je s smrtjo, vselej kaznuje dezerterstvo in vsi belogardisti ali plavogardisti, če bi jih še tedaj ujeli z orožjem.

Pomemben je bil pravilnik za organizacijo in poslovanje brigadnih in odrednih vojaških sodišč, ki ga je izdal sodni oddelek 16. in 19. oktobra 1943, ali kot so mu na kratko dejali pravilnik BOVS. S tem je bila zaključena razvojna stopnja partizanskega vojaškega sodstva, ki se je pričela, v začetku avgusta 1943, torej še pred kapitulacijo Italije in je trajala do 20. aprila 1944, ko je izdal sodni oddelek enotno uredbo o vojaškem sodstvu, ki je prinesla dve bistveni novosti.

Pravilnik BOVS je določal, da izvršujejo vojaška sodišča sodno oblast za vsa kazniva dejanja vojaškega in nevojaškega značaja pripadnikov NOV in PO Slovenije ali civilnih oseb. Zato je bilo v vsaki brigadi in odredu po eno redno vojaško sodišče, za posebne primere pa je bilo dopuščeno tudi izredno, pomnoženo brigadno in izredno bataljonsko sodišče. Redna sodišča so sestavljali trije člani in njih namestniki, tožilec in njegov namestnik. Biti so morali člani štaba brigade ali pripadniki brigade ali odreda ali enot v bližini štaba.

¹⁸ Glej mojo razpravo Prvo osvobojeno ozemlje v Sloveniji. Zgodovinski časopis 1951, zlasti str. 109–111.

Imenoval jih je na predlog štaba enote sodni oddelek glavnega štaba. En član in namestnik je moral biti iz komandnega sestava, en član in namestnik iz komisarskega sestava, en član in namestnik iz vrst partizanov, tožilec in njegov namestnik pa iz komisarskega sestava. Vsaj en član je moral biti diplomiran pravnik.

Pod redna in izredna sodišča so spadala kazniva dejanja po obeh že omenjenih odlokih SNOO iz jeseni 1944, zločini zoper narod in posameznika, ki so presegala navaden prestopček, niso pa spadala pod zgoraj omenjena odloka, na primer umor, tatvina čez 1000 lir in vojaško kazniva dejanja, ki so presegala običajne disciplinske prestopke. Kazni in očuvalne odredbe so bile po pravilniku BOVS: ukor, zaplemba imetja, izgon iz bivališča, prisilno delo, težko prisilno delo, usmrnitev. Zanimiv je komentar ki ga je k pravilniku BOVS izdelal sodni oddelek, v katerem je bilo poudarjeno temeljno načelo, da vojaška sodna organizacija ne priznava pravne kontinuitete, priznava pa dosedanja obča načela kazenskega prava in splošne norme, pa tudi te le kolikor so v skladu z NOB in njegovo politično linijo.

Pravilnik BOVS je torej urejeval temeljna redna vojaška sodišča. Tožilec je vodil preiskavo in vložil obtožbo in je bil član sodišča. Dalje je pravilnik BOVS uvedel tudi izredno pomožno brigadno ali odredno sodišče za posebno važne politične in vojaške primere in to tako, da so k rednemu sodišču pristopili še člani, ki jih je po štiri izbral vsak bataljon v brigadi ali odredu. Dopusčal je tudi petčlanska bataljonska sodišča; ta sodišča so nastopila takrat, če je bataljon operiral samostojno in ni imel zveze z brigado ali odredom. Ostala so tudi še področna vojaška sodišča.

V temeljitem delu Zakonodaja Združene Slovenije v novi Jugoslaviji v jeku osvobodilne borbe, I. do IV., ki je žal še vedno samo rokopis, je analiziral pokojni dr. Vito Kraigher tri načela partizanskega vojaškega sodstva in ugotovil štiri njegove bistvene lastnosti: 1. da je to pravo ljudsko sodstvo, saj so njegovi sodniki partizani; 2. da to sodstvo ni vezano strogo na odmerjene predpise sodnega oddelka pri glavnem štabu, temveč na razvoj NOB; 3. da si je sodstvo strogo prizadevalo za zakonitost, ni pa čakalo, da bi izšla na primer neka odredba vodstvenih organov, in 4. javnost in smotrnost, to je, da je sodišče razsojalo res samo v najnujnejših primerih. Vse vojaško sodstvo je organiziral in vodil sodni oddelek pri glavnem štabu. Ker je bilo spočetka težko pri vsakem sodišču nastaviti po enega člana-pravnika, ker jih pač ni bilo, so uvedli sistem potujočih sodnih inštruktorjev — pravnikov.

Nadaljnji razvoj je kljub takrat dosti jasnim določbam pravilnika BOVS zahteval preciziranje nekaterih določb in pojmov. Zato so 7. januarja 1944 izšla Navodila št. 4. Ta so najprej pojasnila pojem zaplembe imetja (da prisilni odkup ni isto kot prisilni odvzem), dalje, da se sme nad pripadnikom NOV in PO Slovenije izvršiti smrtna kazen šele po odločbi višjega vojaškega sodišča in da pravilnik BOVS in praksa pomilostitve ne predvidevata, je pa treba v vsakem primeru počakati z izvršitvijo obsodbe do odločbe višjega vojaškega sodišča. No, pomilostitev je nekoliko kasneje predsedstvo SNOS le uvedlo.

Konec januarja 1944 je poslovalo že 16 brigadnih, 7 odrednih in 4 področna sodišča. Največji sodni proces po kapitulaciji Italije je bil v začetku oktobra 1943 pred posebej imenovanim izrednim vojaškim sodiščem proti dvajsetim belogardističnim in plavogardističnim krivcem v Kočevju. Sodil je senat peterice (dva poklicna sodnika in trije borci), posebej je bil imenovan tudi izredni

vojaški tožilec. Proces je trajal tri dni in je bil tako v pravosodnem kot političnem pogledu na višini ter je ugodno odmeval doma in v zamejstvu.

Sredi marca 1944 je poslovalo že 31 vojaških sodišč, sredi aprila 1944 pa 34. Z uredbo sodnega oddelka glavnega štaba z dne 20. aprila 1944 o vojaškem kazenskem sodstvu sta bili uvedeni dve bistveni novosti. Kot preiskovalec je bil postavljen javni tožilec, ki je bil neodvisen od sodišča in podrejen izključno glavnemu javnemu tožilcu, ta pa predsedstvu SNOS. Odpravljeno je bilo višje vojaško sodišče, kot drugostopni sodišči pa sta bili postavljeni dve višji vojaški sodišči pri štabih obeh slovenskih korpusov.

Medtem pa so se že začele približevati Sloveniji določbe, ki jih je vsebovala prej omenjena uredba vrhovnega štaba o vojaških sodiščih. Naši pravniki so se jim v začetku nekaž časa upirali in dokazovali, da so številne zapletenosti v tej uredbi popolnoma brez potrebe. Pri nas je nova odredba postala sicer obvezna že nekako konec maja 1944, vendar so naša sodišča poslovala po že ustaljeni in veliko enostavnejši, zato pa nič manj temeljiti praksi še do začetka septembra 1944. Novi uredbi, ki je poskušala uvesti enotno sodno prakso pri vseh vojaških sodiščih NOV in PO Jugoslavije, bi se bilo seveda nesmiselno upirati, je pa sodni oddelek glavnega štaba NOV in PO Slovenije še konec julija 1944 sporočil sodnemu oddelku vrhovnega štaba, da se njegova nova uredba »zlasti glede organizacije vojaškega sodstva bistveno razlikuje od naše dosedanje ureditve, ki je zrasla iz posebnih razmer naše osvobodilne borbe in dobila formalno ureditev v naši uredbi od 20. aprila 1944«.

Odredba vrhovnega štaba je predvsem uvedla nova sodišča in to višje vojaško sodišče pri glavnem štabu, vojaška sodišča pri štabu korpusa in vojaško sodišče pri korpusni oblasti ter vojaška sodišča pri štabih divizij. Tako so bila odpravljena naša prvostopna sodišča pri štabih brigad in odredov. Nova sodišča so imela senat. Senat višjega vojaškega sodišča pri glavnem štabu je imenoval vrhovni štab kot tudi predsednike in podpredsednike sodišč pri korpusih in korpusnih vojaških oblasteh.

Zanima nas sedaj, kakšni delikti so bili predmet obravnav pri naših sodiščih na primer od začetka januarja pa do začetka septembra 1944 in kakšne kazni so bile izrečene. Po zaslugi naših takratnih pridnih in vestnih sodnikov bi mogli navesti prav matematično natančno število vsega tega, toda oglejmo si na tem mestu le nekaj najbistvenejših podatkov. V tem času so naša sodišča sodila 2457 dezertermem in skrivačem, 306 tatovom kolektivne lastnine, 1775 krivcem zaradi službe okupatorju ali sodelovanja z okupatorjem in zaradi 15 umorov. V tem času so bile izrečene tele kazni: 4045 ukorov, 228 kazni prisilnega dela, 163 kazni težkega prisilnega dela, 1775 zaplemb premoženja (delnih ali popolnih), 17 izgonov iz kraja stalnega bivališča in 467 smrtnih kazni.

Naš pregled ne bi bil popoln, če ne bi pregledali še razvoj civilnega sodstva; seveda ne tistega, ki se je na silno zanimiv način razvijalo v odborih OF. Dne 3. septembra 1944 je izšel odlok predsedstva SNOS očasni ureditvi narodnih sodišč in o narodnih sodnikih. Odlok je predvideval ustanovitev okrajnih, okrožnih in višjih narodnih sodišč. V pristojnost teh sodišč so spadale vse zadeve, ki jih ni pridržalo zase vojaško kazensko sodstvo. Vsa sodišča naj bi bila zborna, sodnike pa so volile narodnoosvobodilne skupščine, od okrajnih navzgor. Glede pristojnosti okrajnih in okrožnih narodnih sodišč se je do srede marca 1945 izoblikovala tale praksa. Okrajna narodna sodišča so bila pristojna za prekrške in prestopke, če je bila zanje določena kazen ukora,

denarna kazen do 10.000 lir ali odvzem svobode ali kazen prisilnega dela do 6 mesecev itd. Pod okrožna narodna sodišča pa so spadala kazniva dejanja, če je bila za to določena kazen nad 10 000 lir ali odvzem svobode ali prisilno delo nad 6 mesecev itd.

Kljub vsem težavam je šlo ustanavljanje teh narodnih sodišč izredno hitro. Konec novembra 1944 sta v ljubljanski pokrajini poslovala že okrajno narodno sodišče v Črnomlju in Metliki, ustanavljali pa so okrožno narodno sodišče v Novem mestu, s sedežem v Črnomlju, za območje belokranjskega, novomeškega in dela ribniško-notranjskega okrožja. Ustanavljati so začeli tudi okrajno narodno sodišče za Žužemberk, Novo mesto, Ribnico in Kočevje. Na Primorskem so bila v tem času že ustanovljena — niso pa še delovala — okrožna sodišča, večji del okrajnih narodnih sodišč in celo višje narodno sodišče. (Ta naglica je bila razumljiva, ker so pričakovali angloameriško izkrcanje v tržaškem zalivu, zavezniški vojski pa bi se morala naša ljudska oblast predstaviti v vsej popolnosti!) Na Štajerskem je bil pri PNOO za Štajersko le sodni referent z nalogo ustanoviti okrajna narodna sodišča, kjer bi bilo mogoče.

Razumljivo je, da se je delovanje narodnih sodišč najbolj razvilo v Ljubljanski pokrajini, kjer je bilo stalno osvobojeno ozemlje. Poročilo iz sredine aprila 1945 — torej tik pred osvoboditvijo — nam pove, da je imelo do tega časa novomeško okrožno sodišče že 22 kazenskih in civilnih zadev ter 20 prizivov, okrajno narodno sodišče Črnomelj 23 kazenskih in 5 civilnih zadev, okrajno narodno sodišče Metlika 19 kazenskih in 2 civilni zadevi, okrajno narodno sodišče za Kočevje, ki je začelo poslovati 15. februarja 1945, 6 kazenskih primerov in okrajno sodišče za Ribnico, ki je začelo poslovati marca 1945, 2 kazenska primera.

Ne samo da je primanjkovalo pravnikov, obstajala je še druga težava, na katero je pokazal sestanek pravnikov 28. novembra 1944. Na tej konferenci je takratni glavni javni tožilec pri predsedstvu SNOS dr. Vito Kraigher v referatu med drugim dejal, da »smo premalo ali nič storili, da bi iz sebe izruvali vso staro pravno navlako, ki je delala prepad med pravniškim kadrom in ljudstvom... Še vedno korenini globoko v nas zgrešena zavest o vseobvladajočem pravu, ki se kaže v črki zakona, paragrafu, ki naj bo povsod pričujoč in brez katerega naj bi ne bilo ničesar pravilno in zakonito ukreniti, brez katerega je podana nezakonitost, samovolja«.

Po mnenju nekaterih pravnikov naj bi obstajala *vacatio legis*, dr. Kraigher pa jo je dopolnjeval in izpopolnjeval takole:

1. Ni samo pisan zakon s svojimi paragrafi vir prava. Tudi običajno pravo je še danes priznано kot njegov popolnoma enakovreden vir in osnova. Treba je torej ugotoviti, koliko je to običajno pravo v skladu s cilji NOB. To je treba zapisati in uvajati v prakso, »vse drugo pa iztrgati iz ljudske zavesti«.

2. Ugotavljati je treba »nove silnice, izhajajoče iz novega življenja slovenskega ljudstva, iz novih gospodarskih in socialnih temeljev, iz prave ljudske pravice«.

3. Vse preveč se po eni strani naslanjamo »na pičle nove izdane pravne norme«, iščemo analogije v starih zakonih, ne vidimo pa tudi »v političnih smernicah pravne materije«, ki je tudi obvezna za našo vsakdanjo prakso.

Razvila se je zanimiva obravnava, iz katere povzemimo samo bistveno. Tržaški pravnik dr. Ferfolja je zagovarjal tezo, da ni mogoče tudi na sedanji stopnji ostati brez zakonov in pravnih norm. Ne more se »soditi po pameti in treba si je prizadevati za neko enotnost«. Tudi načelnik sodnega oddelka pri

predsedstvu SNOS Pakiž je bil načelno proti vacatio legis, kar je utemeljeval: če je že sodišče samo oprto na zakonsko odločbo, mora biti tudi njegovo delo. Dr. Bebler je poudaril, da moramo odstopiti od načela, da bi se »brez pisanega zakona, brez konkretnih pravnih norm ne dalo soditi«. Dr. Marijan Breclj je poudarjal, da vacatio legis ne obstaja, zakaj »že čas, v katerem živimo in dogajanja okrog nas nam dajejo osnovo za reševanje problemov«. Pravniki naj ne črpa norm zgolj iz zakonov, temveč iz problematike, osnov in ciljev našega dela. Osnova pravnikovemu delu mora biti »čut pravičnosti in duh, ki vodi naše delo. Zakon ne sme predpisovati našega življenja in okoliščine tega življenja, zakon naj bo registracija našega življenja«. Tudi dr. Vavpetič je poudaril, da zakon ni nekaj absolutnega. Naravna funkcija države je, da postavlja pravila, toda to je jemati le principialno in ne kazuistično. Moremo pa uporabljati tudi običajno pravo, tudi politične programe itd.

Obravnava in referat dr. Kraigherja sta nam torej pokazala, kje je bila glavna težava pri začetkih našega civilnega narodnega sodstva, reči pa je treba, da te težave ta prva konferenca še ni povsem odpravila. Zato je oddelek za sodstvo pri predsedstvu SNOS izdal 15. marca 1945 nekaj zanimivih pravnih načel, ki so bila na kratko tale:

1. Ukinja se ves pravni red, ki ga je vpeljal okupator.
2. Od pravnih norm pred 6. aprilom 1941 veljajo le tiste, ki niso v nasprotju s pridobitvami NOB.
3. Naši NOO in narodna sodišča so dokazala, da so sposobna rešiti tudi zapletene naloge brez podrobno predpisanih pravnih norm, upošteva je pri tem pravno zavest, ki živi v ljudstvu in idejo pravičnosti kot osnovno načelo narodnoosvobodilnega gibanja.

Oddelek za sodstvo je te svoje določbe podkrepil še z odlokom predsedstva AVNOJ z dne 3. februarja 1945, ki je prinesel osnovna načela pravnega reda. Ta naj bi veljala do ustave in bodočih narodnih zakonov:

1. Ukinjajo se vsi predpisi predaprilskih zakonov, ki so v nasprotju s pridobitvami NOB in z odloki z zakonsko močjo najvišjih zveznih in federalnih organov. Stari zakoni se torej lahko uporabljajo le toliko, kolikor niso v nasprotju z gornjim načelom, vendar brez sklicevanja nanje.
2. Možen je tudi postopek po predpisih bivših zakonov, vendar brez sklicevanja nanje in če so ti predpisi v skladu z demokratičnimi načeli, idejo pravičnosti in krajevnimi razmerami.

Oris dela nekaterih institucij pri predsedstvu SNOS

Poleg raznih osnutkov, odlokov in pravilnikov je bilo temeljno delo odseka za izgradnjo narodne oblasti izpeljava in vodstvo volitev v vse stopnje NOO, ki jih je določil odlok prvega zasedanja SNOS. Temeljna načela teh volitev so bila: neposrednost, tajnost, splošnost, kandidatne liste so mogle predlagati vse organizacije, ki so sodelovale v NOB, pa tudi vsak volivec, če je svojo kandidaturo vezal na eno od vloženih kandidatnih list, candidature in kandidatne liste so pretresali na zborih volivcev, volitve pa so neposredno vodile krajevne, okrajne in okrožne volilne komisije.

Odsek za notranje zadeve je s svojimi štirimi oddelki skrbel za javni red na osvobojenem ozemlju, zatiral kriminal, poravnaval manjše spore in organi-

ziral narodno zaščito kot izvršilni organ narodne oblasti in skrbel za šolanje kadra za narodno zaščito.

Odsek za prosveto je imel dva oddelka, za šolstvo ter za umetnost in ljudsko prosveto. Oddelek za šolstvo je s svojimi pokrajinskimi in okrožnimi šolskimi nadzorniki skrbel za organizacijo šolstva in večernih tečajev na osvobojenem ozemlju, na neosvobojenem ozemlju pa za ilegalne učne krožke.

Ob zaključku šolskega leta 1943/44 so bile v Ljubljanski pokrajini 104 ljudske šole, meščanska šola v Črnomlju in 4 srednješolski tečaji s 302 učitelje-
ma (kvalificirani in nekvalificirani), šole pa je obiskovalo 14 083 otrok. Na Primorskem je bilo 311 šol s 443 učitelji (po večini dekleta, pa tudi več duhovnikov), 9962 učencev in 109 večernih in ilegalnih tečajev. Na Štajerskem so bile 4 šole s 4 učitelji, na Gorenjskem v škofjeloškem okrožju 6 šol s 7 učitelji in 18 učenci in v litijskem okrožju 7 šol s 7 učitelji in 150 učenci. V šolskem letu 1944/45 se je število šol zaradi zmanjševanja osvobojenega ozemlja ponekod zmanjšalo, v Črnomlju pa so odprli celo gimnazijo in še meščansko šolo v Metliki.

Večina šol je imela roditeljske svete, ki so zasledovali potek šolstva v vseh ozirih. V šolskem letu 1943/44 je bilo več učiteljskih konferenc, dva pedagoška tečaja, pokrajinske konference šolskih nadzornikov in izhajal je strokovni časopis Prosveta. Od junija 1944 je dobivalo učiteljstvo mesečno vzdrževalnino od 700 do 1200 lir, dotlej pa so morali za učitelje skrbeti vaščani sami, ponekod še nekam v redu, ponekod pa skrajno slabo. Šolska obveznost je bila od 7. do 15. leta, velike težave so bile z učnimi knjigami, pa tudi zaradi občutnega pomanjkanja kvalificiranih učiteljev.

Šolstvo je na Primorskem zaradi 20-letne italijanske okupacije predstavljalo tudi izredno važen politični problem, katerega je še povečalo dejstvo, da so Nemci poleg vsiljevanja slovenskih županov hoteli vsiljevati tudi slovenske šole. Takim šolam je POOF napovedal odločen bojkot, obenem pa je zahteval politizacijo partizanskih šol; zahteval je namreč, da se vanje vnaša duh boja in volja po zmagi. »Učitelj, ki tega noče, naj vzame pot pod noge! Učitelj mora biti borec kot vsak drug terenski delavec!«¹⁹

Oddelek za umetnost in ljudsko prosveto je imel referate za literaturo, upodabljačo umetnost, glasbo, gledališče in arhitekturo. Na Primorskem in v Ljubljanski pokrajini sta obstajali dve gledališki družini, na območju VII. in IX. korpusa dve vojaški gledališki družini, Slovensko narodno gledališče pa je bilo »osrednji zavod za slovensko gledališko umetnost«. Bili so dramski tečaji, nastajala so slikarska in literarna dela. S kakšnimi merili se je takrat merila vrednost literarnega dela? Evo mnenja IOOF ob zaplenitvi nekega dramskega dela: »Delo je sicer literarno dobro, ne odgovarja pa sedanji politični liniji, ker se pisatelj postavlja popolnoma na razredno stališče. Ko bo pisatelj igrico popravil, bo lahko šla prek odra.«²⁰

Kulturna dejavnost je dobila še prav poseben izraz v naši partizanski vojski. Ni bilo enote, ki bi ne imela svojega glasila. Poglejmo za primer stanje konec maja 1944. Sedmi korpus sam je izdajal svoje glasilo Dnevnik, XV. divizija Razgled, v tej isti diviziji pa 4. brigada list Tovariš in mladinsko glasilo Nova mladina, 5. brigada list Borec, Mlade sile in humoristični list Tišina,

¹⁹ Fasc. 562.

²⁰ Fasc. 87.

12. brigada list Svobodi naproti in Mladina piše, 15. brigada list Polet, Nova zarja in humoristični list Taki smo, artilerija XV. divizije Topničar in Mladi topničar in Belokranjski odred list Strelec.

XVIII. divizija je izdajala list Naša pot in Glas osemnajste, 8. brigada te divizije Naprej in Mladi junak, 9. brigada Naprej v borbo, 10. brigada Ljubljanski borec, Ljubljanska mladina in Notranjski odred list Snežnik.

Deveti korpus je izdajal znameniti Partizanski dnevnik in Bilten, XXXI. divizija Triglavski vestnik, 7. brigada te divizije Gorenjsči fantje, 16. brigada dnevno izdajo radijskih novic, 3. brigada Goriški borec, Gorenjski odred Partizanski glas in Gorenjski partizan, Dolomitski odred Dolomitski glas. XXX. divizija je izdajala Matajur, 19. brigada Naši odmevi, Briško beneški odred Klic s skrajnih meja in Soško nadiški kurir. V IV. operativni zoni na Štajerskem je izhajal Štajerski kurir.

Poudarjam, da smo našeli za tisti čas približno le vse glavne vojaške liste. Še malo se seveda nismo dotaknili osrednjih glasil, o čemer bo še govora v koreferatu. Po takratnih dokumentih so enote NOV in PO Slovenije izdajale do začetka septembra 1944 kar 51 mesečnikov, 6 tednikov, 3 periodične liste, 2 dnevnik, 72 žepnih časopisov in 39 stenskih.

Še nekaj o predhodniku današnjega znamenitega Invalidskega pevskega zbora. Ustanovljen je bil 21. aprila 1944 na rekonvalescentnem oddelku SCVPB na Planini in je ob ustanovitvi štel 15 članov. Prvi nastop je imel že 6 dni po ustanovitvi, ob tretji obletnici Osvobodilne fronte; 8. novembra 1944 je imel svoj 50. nastop, sredi februarja 1945 pa že 76.

Če bi sedaj izpustili vse gospodarske odseke in odsek za zdravstvo, bi se na kratko ustavili pri odseku za informacije in propagando. Imel je oddelek za zbiranje informacij, za propagando, za radio, za fotografijo, za kolportažo in arhiv. Tako je ta odsek izdajal trikrat na teden vse za NOB pomembne informacije iz Slovenije in Jugoslavije, izdajal je okrožnice in navodila, ter letake in vodil prvo in drugo vseslovensko tekmovanje za še večjo aktivizacijo vseh sil za čimprejšnjo in popolnejšo zmago. Dnevno je izdajal radijska poročila in pregled vojaških in političnih dogodkov, ustanovil in vodil je Radio OF, ki je oddajal dvakrat na dan, ob 9^h dopoldne in ob 9^h zvečer na valu 44,8 do 45 metrov. Organiziral je tudi sistematično fotografiranje pomembnejših dogodkov.

Kar šest oddelkov je imel odsek za socialno skrbstvo. Ustanovljen je bil nekoliko kasneje kot drugi odseki, toda v kratkem času je razvil zelo veliko dejavnost. Sestavljal je preglede vseh pomoči potrebnih (invalidov, vdov, sirot itd.) in pod njegovo kontrolo je bilo izplačevanje socialne pomoči. Poglejmo nekoliko števil. Okrožje Bela krajina je julija 1944 izplačalo že 2633 družinam 274 650 lir pomoči okrožje Ribnica 1011 družinam 135 800 lir, okrožje Grosuplje 216 družinam 84 314 lir itd. To so bile velike vsote — poleg izdatkov za vojsko sploh največje — in ne smemo pozabiti, da se je cena kilograma mesa sukala takrat med 24 do 28 lir, kilograma masti do 120 lir, krompirja 3 lire in fižola 10 lir. Dalje je imel ta odsek v upravi tri domove za onemogle, v Metliki za 30 oseb, v Pudobu v Loški dolini za 40 in v Cerknici za 32 oseb ter Materinsko dečje zavetišče v gradu Snežnik za 10 mater z otroki. Imel je tudi centralno posvetovalnico za delo in zaposlitev v Črnomlju, kar je bilo spričo pritiska delovne sile s Hrvaške in raznih beguncev, ki so zlasti s Štajerske iskali zavetje v Beli krajini, zelo koristno.

Nujno bi se seveda morali ustaviti vsaj na kratko pri temeljnih dejavnostih raznih komisij, odborov in ustanov, vezanih direktno na predsedstvo SNOS ali celo na sam SNOS, toda za to nam je že zdavnaj zmanjkalo časa. Ne bi bilo pa prav, če bi ne omenili Znanstvenega instituta, vsekakor svojevrstne in edinstvene ustanove med NOB, predhodnika kasnejšega Muzeja narodne osvoboditve ter sedanjega Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Ustanovljen je bil približno takrat kot Slovensko narodno gledališče, januarja 1944 in je kmalu svoje delo porazdelil na več sekcij, od katerih je kmalu postala najpomembnejša sekcija za mejna in manjšinska vprašanja, ki je začela z delom takoj, plod tega in številnih obravnav pa je bil temeljni referat institutovega ravnatelja prof. dr. Zwittra, ki je zahteval našo bodočo državno mejo zlasti na zahodu po etnografski meji.

Do pomembne obravnave o tem referatu je prišlo 9. septembra 1944. Če hočemo pravilno razumeti obravnavo na tej seji, ki so se je udeležili predstavniki vseh takratnih najvišjih ustanov, moramo vedeti, da je vse pričakovalo konec vojne že tisto leto in da se je takrat vse brezpogojno zaneslo na internacionalistično pomoč sovjetske vlade in zmago naprednih sil v Italiji in Avstriji.

Oglejmo si nekoliko to silno zanimivo obravnavo. Glede Primorske se je Kardelj v glavnem strinjal s Zwittrovo etnografsko črto, ni pa bil za priključitev Gradiške, ker bi se s tem povečala italijanska narodna manjšina; poudaril je, da je treba najti rešitev tudi za huminske Slovence. Naša minimalna zahteva — od katere ne odstopamo — je etnografska meja z vključitvijo ozemlja, potujčenega v imperialistični vojni, in z upoštevanjem manjših korektur zaradi nujnih prometnih, gospodarskih in strateških momentov. Če bi šli prek tega, bi si nakopali sovraštvo sosedov in nastala bi velika manjšinska vprašanja. Strinjal se je z zahtevo razpravljalcev o izselitvi štajerskih Nemcev kot eksponentov hitlerizma, teže pa bi bilo to izvedljivo na Koroškem, kjer nacionalni odnosi niso bili tako zapleteni. Kardelj je naglašal, da so napredne sile v Avstriji močne, da bodo uspele in da jih bo podprla Sovjetska zveza. (Povezati moramo Avstrijo s ČSR in Jugoslavijo tako, da bo ostala Avstrija slovenskim deželam in glede na preteklost Avstrije nekako zgodovinsko povračilo.)²¹

O naši zahodni meji je razpravljajal skorajda leto prej že okrožni NOO za Brda in to na seji 18. oktobra in 4. novembra 1943. Tam so poudarili, da je treba imeti vedno pred očmi tole državno mejo: od izliva Soče do vključno Tržiča, nato po Soči do Podgore, po železnici do vključno Krmina in potem po cesti do reke Idrije in Nadiže in po črti vključujoč Čedad, Fojdo, Ahten, Neme in Humin. V zapisniku seje lahko beremo: »To naj bi bila splošna provizorična črta. Prav gladko ne bo šlo, zlasti ob skrajni meji, ker ne vemo, katere zavezniške sile in kakšne bomo imeli za določevanje meje. Važen činitelj pri vsem tem bo tudi oblika, ki jo bo zavzela Italija po vojni. V najslabšem slučaju bo šla meja od Čedada proti morju.«²²

²¹ Glej mojo razpravo Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje. Zgodovinski časopis 1958-59, zlasti str. 21.

²² Fasc. 586.

Samo bežno si oglejmo še področje znamenite in kar se le da popolne, morda celo najpopolnejše dejavnosti med NOB, dejavnosti partizanskega zdravstva. Tu podajam le pregled tretjega, že končnega razdobja, od začetka januarja 1945 do osvoboditve. Šli bomo po posameznih pokrajinah in si zato najprej oglejmo področje VII. korpusa.

Razvoj zdravstva v partizanskih enotah je v tem razdobju dosegel višek. Že v začetku aprila 1944 so po enotah obstajali vodni in četni bolničarji, četni nosilci ranjencev, kvalificirani bataljonski bolničarji, brigadni sanitetni referenti (po možnosti zdravnik, sicer medicinec), brigadni bolničarji in brigadne higienske ekipe. Obe diviziji, XV. in XVIII., sta imeli premakljivi bolnici, ki sta mogli sprejeti 60 do 100 ranjencev in še kirurško ekipo. Pri SCVPB (Slovenske centralne vojne partizanske bolnice) je bila sanitetna šola. Šele julija 1944 se je začela težko pričakovana in mnogo časa obetana evakuacija ranjencev in bolnikov v Italijo. Toda to je šlo zelo počasi in je bilo do konca julija evakuiranih z avioni le 123 ranjencev in bolnikov.

Tudi naš sanitetni oddelek pri glavnem štabu je imel precej težav z uvažanjem direktiv sanitarnega oddelka vrhovnega štaba, ki je predvsem in precej neizprosno zahteval med drugim tudi prenos partizanskih bolnic v vasi in nikakor ni mogel razumeti, da bi bilo kaj takega pri nas popolnoma nemogoče.

Najtežji problem trupne sanitete v tej zadnji razvojni stopnji pa je bil še vedno počasen prenos ranjenca s položaja do kirurške ekipe in v bolnico, ker pač ni bilo prometnih sredstev, in če bi že bila, bi jih bilo skoraj nemogoče uporabljati. Poglejmo prav dramatičen primer prenosa ranjencev iz bojov za Štampetov most konec septembra 1944, ko so ranjenci prihajali do kirurške ekipe šele po 28 urah. Bataljonska previjališča so bila odrejena 150 do 200 metrov od bojne črte, brigadno previjališče pa je bilo na cesti četrtr ure stran od bojov. Delo na previjališču je bilo zelo otežkočeno zaradi pomanjkanja vode in razsvetljave in ker je bilo previjališče na prostem. Tod so dobili ranjenci potrebno pomoč (imobilizacija, serum proti tetanusu, morfij), nato pa so jih napotili dalje, toda transport se je po enournem pohodu ustavil in zaradi preutrujenosti moštva, ki je spremljalo transport, prenočil v gozdu. Vseh ranjencev je bilo 40, od teh 25 negibljivih, 12 od teh so nosili, 18 jih je jezdilo, drugi so lahko hodili.

Dne 27. septembra se je kolona premaknila do Stražišča, kjer je 10. brigada izročila ranjence 9. brigadi. Ranjenci so dobili le grenak čaj, ker druge hrane ni bilo. Transport je hotel priti k Sv. Vidu, kjer je bila kirurška ekipa. Ker pa je sovražnik medtem nenadoma napadel ta kraj, je kolona morala ostati v Gornjih Otavah, kjer so ranjenci dobili večerjo. Sem je prišla tudi kirurška ekipa, ki je tako šele po 28 urah izvršila potrebno amputacijo. Zaradi nejasnega položaja se je kolona ob treh zjutraj 28. septembra vrnila nazaj proti Stražišču, odtod pa visoko nad Borovnico. Popoldne je začelo deževati in ranjenci so bili popolnoma premočeni. Tu je dobil vsak pol hlečka kruha. Zvečer se je kolona premaknila proti Pikovniku in Beču. Tod so mobilizirali vozove in prišli ob devetih zvečer k Sv. Vidu, odkoder so odšli že ob pol enih zjutraj proti Novi vasi na Blokah z zaščito 40 mož s štirimi puškomitraljezi,

²³ Povzetek iz moje monografije Oris partizanske sanitete v Sloveniji, ki je v tisku.

s kirurško ekipo in divizijsko sanitetno četo. Kmalu je transport padel v zasedo in se je moral vrniti k Sv. Vidu, od koder je potem znova odšel ob šestih zjutraj v spremstvu treh bataljonov čez Gornje Sleme in Ulako na Bloško polico, kamor je srečno prišel ob dveh popoldne in odpeljal ranjence na bolniško javko.

Bolničarji so storili svojo dolžnost, delo kirurške ekipe pa je bilo — razen ene intervencije — ves čas nemogoče. Transport je torej trajal 4 dni!

Bolnice na področju VII. korpusa. Največji blok je bil tudi v tem zadnjem obdobju blok SCVPB, ki je bil na Rogu. Imel je 11 strogo zakonspiriranih postojank in 2 nezakonspirirani. Povprečna kapaciteta teh postojank je bila okrog 10. Poleg običajnih postojank za ranjence je bil še infekcijski oddelek, porodnišnica, 2 specialna kirurška oddelka s septično in aseptično operacijsko sobo, rekonvalescentni oddelek in sprejemno triažni oddelek kombiniran s kirurškim. Zaposlenih je bilo 11 zdravnikov, zaradi nizkega števila bolnikov pa so bile v začetku januarja 1945 tri bolj odročne postojanke trenutno opuščene.

Blok SHVPB je bil v Žumberku in ni bil zakonspirirana bolnica. Imel je tri oddelke in je mogel sprejeti do 306 pacientov. Imel je kirurški oddelek s septično in aseptično operacijsko sobo in posebno ambulanto, oddelek za notranje in venerične bolezni in rekonvalescentni oddelek. Imel je ponavadi do 2 zdravnika.

Blok SVPB-E je bil evakuacijski blok v dveh vaseh v Beli krajini blizu partizanskega letališča. Tu so se zbirali pacienti iz vseh blokov, ki so čakali na evakuacijo z avioni. Imel je kirurški oddelek z operacijsko sobo in rekonvalescentni oddelek. Imel je dva zdravnika.

Blok SVPB-S je bil globoko na Notranjskem v Snežniku. Imel je 3 zakonspirirane in eno nezakonspirirano postojanko. Mogel je sprejeti 105 pacientov. Imel je enega zdravnika.

Blok SVPB-R je bil na Kočevskem. Imel je 3 zakonspirirane in eno nezakonspirirano postojanko ter je mogel sprejeti 198 pacientov, ena postojanka je bila kirurška s septično in aseptično operacijsko sobo. Imel je dva zdravnika.

Organizacija. Vsak blok je imel svojo upravo, te pa so bile neposredno podrejene glavni upravi VII. korpusa. Vsak blok je imel svoj ekonomat. Tudi vsaka bolniška postojanka ali oddelek v bloku je imel svoje vodstvo. Pri upravi bloka je bil tudi lekarniški referent, ki je naročal sanitetni material v korpusnih lekarnah. Blok je imel tudi svojega vojaškega komandanta, vsak oddelek pa komandirja. Imeli so redne konference vseh vodstev v blokih.

Vseh zdravnikov na postojankah glavne uprave VII. korpusa je bilo v tem času okrog 17, vendar se je to število zaradi potreb včasih zelo hitro menjavalo. Na vsakem oddelku so bili najmanj trije bolničarji, na kirurških postojankah še instrumentarke. Postojanke so imele stalne bolničarske tečaje. Higiena je bila na zadovoljivi višini. Če število pacientov ni bilo preveliko, je bilo hrane za silo, vedno pa je primanjkovalo osnovnih živil, predvsem sladkorja in soli.

Baza glavnega štaba NOV in PO Slovenije v Dalmaciji (Zadar- Novi grad) je bila ustanovljena 5. januarja 1945. V začetku marca 1945 je imela že 479 pacientov, 4 zdravnike in 90 ljudi osebja, ob preselitvi v Valdoltro pa 583 pacientov, 4 zdravnike in 188 ljudi osebja.

Lekarništvo. Konec marca 1944 so delovale na ozemlju VII. korpusa tri velike terenske lekarne: Bober, Plaz in Planjava. Tem se je jeseni pridružila še lekarna Gorjanci.

Civilna partizanska saniteta. V začetku aprila sta obstajali dve civilni bolnici; bolnica v Kanižarici in bolnica v gradu v Trebnjem. Sredi maja 1944 je začela delovati še civilna bolnica v Starem trgu v Loški dolini. Poleg teh je obstajala cela vrsta ambulant in razuševalnih in antiskabičnih postaj.

Primorska — Gorenjska

Trupna saniteta se je tod počasneje razvijala, je pa že poleti 1944 dosegla oblike in raven trupne sanitete v Ljubljanski pokrajini.

Bolnice na Primorskem delimo na bolnice v vzhodni in zahodni Primorski. Na jugu vzhodne Primorske je v tem času nastal velik blok SVPB-Pavla s svojimi oddelki, na severu pa enako velik blok — in danes bolj poznan — SVPB-Franja s svojimi oddelki.

Nekoliko drugače je bilo na zahodnem Primorskem. Tod je nastala na vzhodnem delu bolnica Lidija, ki se je kasneje preimenovala v H. Arnoš. Ta bolnica se je kasneje večkrat selila in spreminjala imena v Svobodo in nato v Jakob Završnik. To je bila glavna postojanka. Na severnem delu tega vzhodnega bloka je potem zrasla podružnica glavne postojanke Vršiček ali P-23, na južnem delu pa Postojanka št. 1 ali Jakobič.

Najtežje pa je bilo na zahodnem bloku zahodne Primorske, torej v vzhodni in zahodni Benečiji. Tod je najprej zrasla bolnica Milenko, potem pa so začeli graditi večjo bolnico C 401, ki pa so jo morali marca 1945 evakuirati na vzhodno Primorsko.

Na Gorenjskem ločimo bolnice na desnem in levem bregu Save. Na ozemlju na desnem bregu Save je v tem času obstajala Odredna bolnica 1, ki je bila junija kot oddelek Pokljuka 10 vključena v blok SVPB-Franja, oktobra pa se je osamosvojila in dobila najprej ime SVPB-Gorenjski sektor, nato pa S-Stol.

Poleg te bolnice je obstajala še Ambulanta A, B, C, D in E. Na ozemlju levega brega Save je nastala najprej Bolnica 2. gorenjskega odreda, nato Ambulanta Košuta in Ambulanta Hribar.

Na Primorskem moremo govoriti tudi o civilni partizanski saniteti. Sem moramo šteti bolnico Vero in VPB-II ali Žigoni, majhno bolnico pri Cerknem in nekaj ambulant in antiskabičnih postaj.

Tudi na Primorskem in Gorenjskem so se razvile terenske lekarne. Poznamo TA Jug, TA Sever, Centralno lekarno Nevenka in TA v Brdih.

Štajerska

Do prihoda XIV. divizije se je partizanska medicina, zlasti trupna, tod počasi razvijala. Ko je XIV. divizija odhajala na Štajersko, je imela s seboj zelo močan in dober medicinski kader. Kot je znano, pa je imela divizija hude boje, posebno ko je prešla Sotlo in je morala zato puščati ranjence, zakonspirirane v samotnih vaseh na Kozjanskem. Do konca februarja 1944 je imela

po zelo točnih podatkih sanitetnega referenta 76 ranjenih, 91 padlih, 264 pogrešanih in 210 bolnikov. To so bile zelo velike izgube.

Tudi bolnic v pravem pomenu na Štajerskem (Pohorju) niso poznali, obstajale pa so že zelo zgodaj na kamniškem področju in na Moravškem.

Pri pregledu bolnic na Štajerskem v tem razdobju moremo govoriti o bolnicah na posameznih sektorjih. Na kamniško-moravškem-savinjskem področju so bile v tem času te bolnice: SVPB-K s postojanko Triglav in SVPB-M ali Ribnik. Na kamniškem področju poznamo Bolnico dr. Mihe, v Matkovem kotu pa so začele nastajati tako imenovane Koroške bolnice, dalje na področju Podvolovljeka (bolnica Viharnik, SOH-Rok, Sova) nad Šmartnom ob Dreti bolnica Vili, nad Ljubnim VPB-Celje (Potok in Reka).

Na zahodnem delu Pohorja poznamo bolnice: Bertl (Št. Primož ali Pavček I), Silvester-Kozjak, Krn-Hotimirova bolnica, Trška gora in Bolnica Dovže, Kristl ali Nova postojanka in Svoboda.

Na vzhodnem delu Pohorja so delovale bolnice: Tihi dol, Košuta ali Leto, Zaklon, Jesen, Pomlad in Zima.

Na Kozjanskem so bile bolnice: R₇, R₈, R₉ in R₁₀. Na Štajerskem je obstajalo še nekaj bolnic (bunkerjev) na raznih sektorjih, od katerih pa nekatere niso bile vključene v sanitetni referat IV. operativne zone.

Tudi na Štajerskem so bile lekarnе: TA Jelen, TA Granit, TA Viharnik in TA Skala.

Sklep

Zavedam se, da bi lahko sestavil referat povsem na drugačen in to boljši način. Ne želim pa, da bi imel le kdo od poslušalcev vtis, da hočem spraviti v nekakšen omnibus vse, kar mi je pač trenutno prišlo na misel. Ponavljam, da sem hotel na nekaterih kompleksnih, vendar do danes žal še vse premalo poznanih dejavnostih iz NOB dokazati, kako se je četrta temeljna točka docela in natančno uresničevala v naravnost neverjetni aktivizaciji zares najširših slovenskih ljudskih množic. Hotel sem pravzaprav znova poudariti samo pomembno resnico, da narod, četudi je majhen, ki pa jasno vidi pred seboj svoj cilj in ki ga k temu cilju vodi pravo vodstvo, more dejansko predstavljati celo gore.